

HATIDŽA ČAR
(Sarajevo)

DEMOGRAFSKO KRETANJE, SOCIJALNI I KONFESIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA U VIŠOČKOJ NAHIJI

U ovom radu biće saopšteni rezultati istraživanja koji se odnose na demografsko kretanje stanovništva u naseljima višočke nahije, na njihov socijalni i konfesionalni sastav od vremena kada je ova oblast ušla u sastav Osmanskog Sultanata do početka 17. stoljeća. Prema podacima izvora osmanske provenijencije, višočka nahija bila je u sastavu Osmanskog Sultanata prije definitivnog pada srednjovjekovne Bosne. Kao teritorijalno-upravna oblast spominje se 1462. godine.¹ Njen teritorijalni obim podlijegao je stalnim promjenama. Početkom 17. stoljeća zauzimao je prostor koji danas obuhvata nekoliko opština, ili njihovih dijelova: Visokog, Fojnice, Kreševa, Kiseljaka, Busovače, Vareša, Breze i Ilijaša, a to su bili centralni dijelovi Kraljeve zemlje, odnosno srednjovjekovne bosanske države.²

Primarni izvori koji su korišćeni u radu su katastarski popisi bosanskog sandžaka iz vremena o kome je riječ, a koncipirani su radi utvrđivanja tačnog broja poreskih obveznika svakog naselja, sa naznakama socijalno-pravnog ranga. Prvi od njih vremenski su bliski postojanju bosanske države, pa na izvjestan način odražavaju društveno-ekonomsko stanje u ovim naseljima i prilike koje su određivale stanja i životne oblike u ovim naseljima zadnjih dana postojanja bosanske države.

Dugogodišnje ratno stanje na ovim prostorima između Mađara i Bosanaca, između kralja i vlastele, a zajedno sa tim česti osmanski upadi, vodili su decimiranju stanovništva ovih oblasti i njihovom ekonomskom iscrpljivanju. Vjerski sukobi koji su se odvijali na ovim prostorima također su dali svoj danak tim tegobnim vremenima. Numerički podaci o stanovništvu sadržani u popisu bosanskog sandžaka iz 1468/9. godine odražavaju političko-društvena zbivanja u ovoj oblasti prije uspostave osmanske vlasti. U popisu je zabilježeno nekoliko pustih sela, dok je struktura naseljenosti u mnogim seoskim naseljima bila dosta nepovoljna. Od 55 seoskih naselja sa 638 domaćinstava, 13 je imalo 1-5

1. H. Šabanović, "Dvije najstarije vakuf-name u Bosni", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom (dalje POF)*, br.1, 1951, Sarajevo, 1952, s.22.

2. H. Čar-Drnda, "Teritorijalna i upravna organizacija Višočke nahije do početka 17. stoljeća", *POF*, sv. 37/1987, Sarajevo, 1988, s. 185-195.

domaćinstava, dok je u gradu Visokom evidentirano 220 hrišćanskih domaćinstava sa 25 neoženjenih odraslih muških članova.³ Ovakva demografska panorama ukazuje na vjerske sukobe u Kraljevoj oblasti i prije uspostave osmanske vlasti, na sukobe kralja i vlastele, sukobe bosanske i osmanske vojske i napokon na odnos prema novoj društveno-političkoj tvorevini.⁴

Zatečena demografska situacija nepovoljno se odražavala na ekonomiku i druge oblike zajednice, pa je turska država mehaničkim putem vršila povećanje stanaovništva i planski naseljavala ovo područje. Popis ovih oblasti iz 1485. godine bilježi u ranije pustim selima određen broj domaćinstava. Među njima su prisutni pripadnici vojničke rezerve, u statusu zemljoradničkog stanovništva. Navedene godine činili su preko 7% stanovništva visočke nahije.⁵

Administrativnom reformom izvršenom oko 1470. godine visočkoj nahiji priključena su seoska naselja fojničke, kreševske, lepeničke nahije, kao i neka naselja dubrovačke nahije.⁶ Popisom ove oblasti iz 1485. godine evidentirano je u visočkoj nahiji 160 seoskih naselja sa 2.904 domaćinstava sa znatno povoljnijom situacijom naseljenosti, a u gradu Visokom zabilježeno je 239 domaćinstava i 12 neoženjenih odraslih muških članova.⁷

Stabilizacija osmanske vlasti na ovom prostoru i udaljavanje ratišta uslovljavali su povoljnije ekonomske uslove i odnose, što je rezultiralo porastom stanovništva. Popisom iz 1489. godine u visočkoj nahiji zabilježeno je 156 naselja sa 3.200 domaćinstava.⁸ Početak 16. stoljeća obilježen je velikim demografskim promjenama. Migracije su bile intenzivne, bilo da su se odvijale spontano, bilo planski, jer su i jedne i druge odraz ratnog stanja. Ratovi su demografski i materijalno iscrpljivali cijelo Osmansko Carstvo. Uz to, epidemije kuge i druge zarazne bolesti, zatim elementarne nepogode izazivale su decimi-

3. *Istanbul, Belediye kutuphanesi, Tapu defter* (dalje TD) No 0-76, fotokopije se nalaze u Orijentalnom institutu u Sarajevu (dalje OİS) br. 216, folija 25, 26, 45, 49, 53, 104, 106, 151.

4. Vidjeti : V. Čorović, *Historija Bosne*, Beograd, 1940., D. Bojanić, "Dve godine istorije bosanskog krajišta" (1479. i 1480.) -prema Ibn Kernalu *POF XIV-XV* 1964-65, Sarajevo, 1969, s. 43, M. Dinić, *Državni sabor srednjovjekovne Bosne*, SAN, Posebna izdanja, knj. CCXXXI, Odjeljenje društvenih nauka, Nova serija, knj. 13, Beograd, 1955., N. Filipović, "Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. III, Sarajevo, 1965, s. 63-74., N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", *Godišnjak, Istorijskog društva Bosne i Hercegovine* (dalje GDI), god. IV, Sarajevo, 1952, s. 5-146.

5. Seoska naselja Grajani, Komotani, Hrast, Stup, Prešust, Biskupići, kao i selišta Boškovići, Borike, Rosulje, Potok, Grab Krstjan, Skradna i Donje Polje bili su potpuno pusti. Vidjeti tabelu o vojničkoj rezervi.

6. *Istanbul, Basbakanlik Arsivi, (dalje BBA), TD No 18*, fotokopije u OİS br. 61, folia 45, 48, 49, 65.

7. H. Čar-Drnda, "Teritorijalna i upravna organizacija "..., s. 186. Vidjeti tabelu za navedenu godinu.

8. Vidjeti tabelu za navedenu godinu.

ranje stanovništva. Prema analima anonimnog dubrovačkog hroničara, kuga je 1516. godine pogodila cijelo Osmansko Carstvo, pa je broj stanovnika znatno opao.⁹

Prilikom putovanja kroz Bosnu 1530. godine B. Kuripešić je zapisao da je Bosna, shodno svojoj veličini, slabo naseljena i da je uzrok takvom stanju veliki pomor prouzrokovan kugom.¹⁰

Prije 1516. godine visočkoj nahiji priključena su gradska naselja Fojnica i Kreševo. Navedene godine visočka nahija imala je 117 naselja sa 3.801 domaćinstvom.¹¹

U gradskim naseljima uočljiva je intenzivna fluktuacija. Poznato je da turska država nije kočila doseljenje seoskog stanovništva u gradove pod uslovom da su oni izmirivali feudalnu rentu na područnim timarima i državne prihode. Seosko stanovništvo sticalo je pravo građanstva nakon 10-15 godina boravka u gradu, što je precizirano turskim zakonima. Dolaskom u grad, seosko stanovništvo snosilo je, sa jedne strane, opterećenja prema feudalcu i državi, a sa druge strane imalo je obavezu plaćanja boravišne takse u gradu (resm-i duhan). Ta opterećenja bila su minorna u odnosu na prednosti koje je donosio život u gradu, pa se taj proces stalno odvijao i davao impuls gradskoj privredi. Godine 1516. u Visokom j evidentirano 257 domaćinstava i 75 punoljetnih neoženjenih članova, u Fojnici 210 domaćinstava i 7 neoženjenih članova, a u Kreševu 223 domaćinstva i 8 punoljetnih neoženjenih muškaraca.¹²

Osmansko Carstvo u doba Sulejmana Zakonodavca (1520-1566) proširilo je svoj teritorij na Ugarsku i tada je predstavljalo najjaču političku silu. Zbog ratnih operacija, novoosvojeni krajevi gubili su znatan dio stanovništva, pa je stabilizirano zaleđe služilo kao kolonizacioni rezervoar. Najvjerovatnije je zbog toga u naseljima visočke nahije zabilježen demografski pad. Godine 1528/30. u Visokom je zabilježeno 149 domaćinstava, u Fojnici 189, a u Kreševu 238, dok je cijeloh nahiji u 97 seoskih naselja popisano 3.205 domaćinstava.^{12a}

Izrazit demografski razvoj Visoko doživljava u drugoj polovini 16. stoljeća. Ogromna materijalna dobra stečena u ratnim osvajanjima slijevala su se u gradove trgovačkim i drugim kanalima, podstičući gradsku ekonomiku i demografski razvoj. Tada je u Visokom cvjetala privreda, bazirana na zanatstvu i

9. B. Hrabak, "Kuga u balkanskim zemljama pod Turcima od 1450. do 1600. godine", *Istorijski glasnik*, 1-2, Beograd, 1957, s. 19-37.

10. B. Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530. godine*, Sarajevo, 1950., s. 30-preveo Đ. Pejanović.

11. H. Čar-Drnda, "Prilog proučavanju prošlosti Fojnice i Kreševa od uspostave osmanske vlasti do početka 17. stoljeća", *POF br. 35*, Sarajevo, 1984., s. 136, 137. vidjeti tabelu za navedenu godinu.

12. Vidjeti tabelu za navedenu godinu.

12 a. Vidjeti tabelu za navedenu godinu.

trgovini, i privlačila brojno okolno seosko stanovništvo. Godine 1540. u Visokom su zabilježena 254 domaćinstva. Fojnica i Kreševo egzistiraju kao rudarska naselja sa skromnim urbanim razvojem. Privredna diferenciranost zbog blizine Sarajeva i Visokog u njima nije bila jače izražena i u demografskom smislu nije poticajno djelovala. U ova dva gradska naselja primjetna je stagnacija stanovništva zbog navedenih faktora. Naznačene godine u Fojnici je zabilježeno 120, a u Kreševu 224 domaćinstva. U nahiji su zabilježena 122 seoska naselja sa 4.490 domaćinstava. U svim seoskim naseljima uočljiv je demografski porast. Neka seoska naselja imala su veći broj stanovnika od Fojnice.¹³

Veoma izražen demografski razvoj u cijeloj visočkoj nahiji zabilježen je 1570. godine. U gradskim naseljima taj porast izražen je samo u Visokom, gdje je zabilježeno preko 700 porodica, dok je u Fojnici i Kreševu prisutna stagnacija. U nahiji je zabilježeno 138 seoskih naselja sa 4.940 domaćinstava. Demografski rast u seoskim naseljima bitno se nije mijenjao sve do početka 17. stoljeća. Godine 1604. u nahiji su zabilježena 142 seoska naselja sa 5.034 domaćinstva. Drugačiju situaciju imamo u gradskim naseljima. Navedene godine u Visokom je zabilježeno 308 domaćinstva, u Fojnici 144, a u Kreševu 114. Iako je epidemija kuge 1602. i 1604. pomorila brojno stanovništvo Skoplja, Prizrena, Foče, Sarajeva i drugih gradova turske države, najvjerojatnije nije mmoišla ni Visoko koje je bilo frekventna trgovačka prometnica.¹⁴

Izneseni kvantitativni podaci predstavljaju osnovu za procjenu broja stanovnika. Iako izvorni materijal, na osnovu kojeg su sumirani izneseni podaci, nije koncipiran radi utvrđivanja brojnog stanja, već zbog kontrole poreza poreskih obveznika, ipak se na osnovu njih može utvrditi da se stanovništvo visočke nahije u naznačenom periodu kretalo progresivnom linijom, uz sve negativne činioce koji su ga pratili: ratovi, bolesti, elementarne nepogode.

Socijalna struktura

U novom društvenom okviru i drugačijem društvenom ambijentu odvijao se život ljudi u visočkoj nahiji. Stanovnici ove regije živjeli su u gradskim i seoskim naseljima, a njihov društveni i materijalni položaj bio je uslovljen mjestom i ulogom u osmanskoj društvenoj hijerarhiji.

Gradovi u visočkoj nahiji se iskazuju kao administrativni centri, središte trgovine, zanatstva i rudarstva, zatim kao središta kulturnog i duhovnog života, a uz navedene attribute imali su i obilježja agrarnih naselja. Shodno tome, socijalna panorama u njima bila je šarolika.

13. Vidjeti tabelu za navedenu godinu.

14. B. Hrabak, "Epidemije u Sandžaku od sredine XV do kraja XVIII veka", *Simpozij "Seoski dani Sretena Vukosavljevića"*, IX, Prijepolje, 1981, s. 139-149.

U konfesionalnom pogledu, ovu zajednicu činili su pripadnici islamske i hršćanske konfesije. Pripadnici islamske konfesije činili su heterogenu zajednicu, sastavljenu od različitih društvenih slojeva. Povoljniji položaj imali su slojevi društva koji su bili oslobođeni materijalnih obaveza prema državi i njenim funkcionerima, a koji su živjeli u gradu, izdržavajući se od različitih oblika rente, bilo da su uživali timar, ili platu. Tu su pripadnici janičarskog reda u Visokom,¹⁵ zatim naib-opunomoćenik sarajevskog kadije, koji je obavljao sudsku dužnost u skladu sa islamskim pravom-šerijatom i svjetovnim zakonima-konunima. Visočki kadija imao je svoje pomoćnike: sekretara i pozivara. U donošenju pravosnažne odluke pomagala mu je porota, sastavljena od najuglednijih ljudi iz visočke nahije ili drugih sredina.

Znatan ugled i materijalni položaj uživali su pripadnici vjerske inteligencije. Za obavljanje svojih dužnosti platu su dobijali od vakufskih fondacija.¹⁶

U Visokom su u znatnom broju živjeli pripadnici derviškog reda koji su označavani kao sufije. Oni su bili nosioci pismenosti, obrazovanja i predstavljali su važan faktor u širenju islamske religije i islamske kulture.¹⁷

Navedene kategorije predstavljale su najugledniji dio visočkog društva koji su se zvali ajani i ešrafi. Slabljenjem osmanske države oni su na sebe preuzeli određene društvene funkcije i u kasnijem periodu izrasli u moćnu političku snagu koja je u gradovima predstavljala njegovo javno mnijenje.

Pretežan broj muslimanskog stanovništva u Visokom činile su zanatlije. U odnosu na već navedene kategorije nalazili su se u nepovoljnijem položaju. Bili su oslobođeni rajinskih dažbina i samo su plaćali bosanskom sandžakbegu globe (baduhava) i takse za vjenčanja. Ukoliko su pored redovnog zanimanja obrađivali zemlju u ličnoj režiji, ili pomoću najamne radne snage, spahiji su davali zakonsku desetinu i druga običajna davanja.¹⁸ U ukupnoj evidentiranoj strukturi gradskog stanovništva, zastupljenost zanatlijskog stanovništva bila je različita u različitim periodima, u zavisnosti od stepena razvoja Visokog i njegovog prerastanja u grad islamsko-orientalnog tipa. Godine 1540. oko 30% evidentiranog gradskog stanovništva predstavljale su zanatlije. Godine 1570. taj procenat iznosio je oko 77%, dok je 1604. godine, u vrijeme kada Visoko doživljava izrazit demografski pad, taj procenat iznosio 69%. I zanatlijsko stanovništvo bilo je socijalno izdiferencirano. Dok su zanatlije-majstori imali znatna materijalna bogatstva, šegrti su predstavljali gradsku sirotinju. O materijalnoj snazi nekih zanatlija govori i činjenica da su osnivali svoje vakufske zadužbine.

15. H. Čar-Drnda, "Visoko u sastavu Osmanskog carstva -15. i 16. stoljeće", *POF. br. 40*. Sarajevo, 1991., s. 202-205.

16. Navedeni rad.

17. Vidjeti navedeni rad.

18. Vidjeti navedeni rad.

Sliku gradskog stanovništva upotpunjavala je i posebna kategorija stanovništva. To su bili oslobođeni robovi koji su se kao slobodni i punopravni građani uključivali u zanatsku proizvodnju. Kao robovi regrutovani su na različite načine, a uglavnom su to bili ratni zarobljenici. Robovi su bili i predmet kupoprodaje. Poznato je da je u 16. stoljeću cvjetala trgovina robljem i da je trg robljem postojao i u Sarajevu. Taksu za prodaju i kupovinu roba iznosila je na sarajevskom trgu dvije akče.¹⁹ Potrebno je reći da su se robovi u osmanskome društvu nalazili u položaju patrijarhalnog ropstva. Živjeli su u porodicama i mogli biti lako oslobođeni, pa čak i postati članovima porodice. Prema islamskom vjerskom učenju, osloboditi nekog statusa ropstva predstavljalo je bogougodno djelo. Čovjek znatnijih ekonomskih mogućnosti bio je dužan kupiti i osloboditi roba. Oslobođeni robovi mogli su doseći veoma visoke položaje u osmanskome društvu. Murat-beg Tardić, oslobođeni rob Husrev-bega, zauzimao je položaj kliškog i požeškog sandžakbega.

Određene kategorije hrišćanskog stanovništva uživale su povlašten položaj u osmanskome društvu. U Visokom je gradski knez Matija pripadao spahijskom sloju, i kao takav uživao određene prihode od zemljišnih posjeda, kao i društveni ugled. Ekonomske povlastice i društveni ugled u Visokom uživala su i lica čija imena nose gradske ulice u 15, 16. i 17. stoljeću.

Tu su i sveštena lica, predstavnici katoličke crkve u Visokom. Njihov položaj u osmanskome društvu reguliran je odmah u početku osmanske vladavine ahd-namom sultana Mehmeda Fatiha kojom im je zagantovana sloboda vjeroispovjesti, lična i imovinska zaštita. Nisu bili stalno nastanjeni u Visokom, nego su službu obavljali na smjenu, pa nisu plaćali nikakve poreze. Ukoliko su obrađivali zemlju, davali su desetinu i salariju.²⁰

U odnosu na navedene kategorije, stanovništvo koje je živjelo u varoškom dijelu Visokog nalazilo se u nepovoljnijem položaju. Uglavnom se bavilo agrarnim zanimanjem i imalo je status rajinskog stanovništva. Davali su desetinu od agrarnih proizvoda, desetinu od košnica, voćarstva, taksu za rad mlina, zatim novčane poreze: resm-i čift i ispendžu. Resm-i čift plaćalo je muslimansko rajinsko stanovništvo u zavisnosti od veličine i kvaliteta zemljišnog posjeda, zatim u zavisnosti od bračnog statusa. Neoženjeni, punoljetni i za rad sposobni muški članovi plaćali su polovinu resm-i čifta.²¹ Hrišćansko stanovništvo na ime ispendže plaćalo je 25 akči, bez obzira da li su bili oženjeni ili ne. Jedino su udovička domaćinstva plaćala na ime ispendže samo 6 akči. Hrišćansko stanovništvo plaćalo je još i harač. To je porez koji su plaćali za šticieništvo, jer nisu išli u rat. U našim zemljama do kraja 17. stoljeća taj porez je uziman po

19. *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo, 1957, s. 45.

20. H. Čar-Drmda, "Visoko"...

21. Vidjeti navedeni rad.

domaćinstvu, a ne prema broju odraslih muških članova. Za razliku od ispendže i resm-i čifta, čiji je iznos bio stalno isti, iznos harača mijenjao se prema vrijednosti zlatnika.²²

U strukturi gradskog stanovništva ova kategorija bila je zastupljena u znatnom procentu. Prema podacima osmanskih izvora, koje smo koristili do evidencije iz 1540. godine, svo evidentirano stanovništvo Visokog nalazilo se u rajinskom statusu. Razvojem Visokog u naselje islamsko-orientalnog tipa, diferenciranjem stanovništva u vezi sa privrednom djelatnošću, dolazi i do promjene odnosa u strukturi stanovništva:

Godina	Muslim. rajinsko stanovništvo	Hrišćan. rajinsko stanovništvo	Ukupno rajinsko stanovništvo
1540	48 %	22 %	70 %
1570	15,5 %	7,5 %	23 %
1604	20,5 %	10,5 %	31 %

Pri izračunavanju ovog odnosa uzimali smo u obzir samo evidentirana domaćinstva.

Osnovnu masu stanovništva u Fojnici činilo je zavisno stanovništvo koje se bavilo rudarskom proizvodnjom kao glavnim zanimanjem i agrarnom proizvodnjom kao sporednim zanimanjem. U prvim decenijama osmanske vlasti rudarsko stanovništvo uživalo je neke povlastice-umjesto ispendže i harača davali su po jedan zlatnik po domaćinstvu, desetinu od čistog srebra i žitarica, dok su bili oslobođeni drugih davanja. Te poreske olakšice dokinute su 1489. godine, a rudari su svedeni u status potpuno oporezovanog stanovništva.²³ Do 1570. godine i hrišćansko i muslimansko stanovništvo Fojnice davalo je osmanskoj državi i njenim lokalnim funkcionerima iste poreze (izuzev harača koji je plaćalo samo hrišćansko stanovništvo). Od 1570. godine muslimansko stanovništvo bilo je oslobođeno svih davanja, osim globa i taksi za vjenčanje koje su davali bosanskom sandžakbegu. Međutim, ukoliko su se pored zanatstva, koje im je bilo glavno zanimanje, bavili i obradom zemlje, plaćali su zakonsku desetinu i običajna davanja kao i ostalo stanovništvo.²⁴

U povlaštenu grupu gradskog stanovništva spadala su i duhovna lica. Sveštenici katoličke crkve, ukoliko nisu obrađivali zemlju, državi nisu davali nikakve poreze.²⁵

22. H. Hadžibegić, "Džizija ili harač", *POF III-IV*, 1952-53, Sarajevo, 1953., s. 55-137.

23. H. Čar-Drnda, "Prilog proučavanju"..., s. 141.

24. Navedeni rad, s. 144-145.

Od muslimanskog duhovnog osoblja u Fojnici su živjeli službenici džamije: Mustafa, sina Hidra-imam i hatib, Mehmed halifa, Isa, sin Husrefov, muezin i upravnik vakufa spomenute džamije.²⁶

U Fojnici su živjele i druge kategorije povlaštenog stanovništva; administrativno osoblje sa svojim porodicama, upravnik rudnika i njegovi pomoćnici, strani trgovci i drugi poslenici. O zastupljenosti zanatlijskog i trgovačkog sloja u socijalnoj strukturi gradskog stanovništva u Fojnici ne bismo mogli reći ništa određenije na osnovu podataka sa kojima raspolazemo. Mogli bismo jedino reći da u ukupnoj strukturi nisu zauzimali značajnije mjesto.

Socijalna struktura Kreševa bila je sastavljena od različitih slojeva gradskog stanovništva. Najpovoljniji status, pored administrativnog osoblja, imali su pripadnici kreševske vojne posade. Uživali su timare u okolnim selima, a neki od njih i neka druga materijalna dobra.²⁷ Povlašten status imali su pripadnici katoličkog sveštenstva. Od muslimanskog duhovnog osoblja u Kreševu su živjeli džamijski službenici.

U ukupnoj strukturi stanovništva zanatlijsko i trgovačko stanovništvo bilo je zastupljeno u vrlo malom broju.

Glavnu masu stanovništva činili su poreski obveznici. Sve do 1604. godine i muslimansko i hrišćansko stanovništvo u Kreševu davalo je ista davanja (izuzev harača koji je plaćalo hrišćansko stanovništvo). Prije navedene godine, zanatlijsko stanovništvo mahale džamije hadži Hasana oslobođeno je svih davanja, osim globa i takse za vjenčanje. Ukoliko su obrađivali zemlju, vlasniku timara davali su zakonsku desetinu i običajna davanja.²⁸

Sva seoska gazdinstva u visočkoj nahiji, kao i u drugim dijelovima Osmanskog Carstva, bila su uključena u hasove, zeamete i timare. Stanovnici ovih naselja, bez obzira na konfesionalnu pripadnost, imali su status rajinskog stanovništva i svoje obaveze prema posjedniku hasa, zeameta ili timara, kao i prema državi ispunjavali su u skladu sa šerijatom i kanunom.

Turski društveni sistem bio je zasnovan na veoma razvijenom pravnom sistemu. Sve obaveze i potraživanja odvijala su se u skladu sa pravnim normama i potraživanjima. Postavši podanik turske države, nekadašnji obespravljeni kmet, postaje pravni subjekat. U slučaju povrede svojih prava mogao se žaliti ravno sultanu. U zakonskim spomenicima nailazimo na odredbe koje su štitile seljaka i njegovo domaćinstvo. Radna renta kojom je bosanski seljak ranije bio opterećen turskim zakonima nije predviđena, mada je u praksi korišćena.

Određene kategorije seoskog stanovništva iz visočke oblasti

25. Isto.

26. Isto.

27. Isto, s. 139-140.

28. Isto, s. 145.

Osmanska država angažirala je za potrebe svoje službe. Kao nadoknadu dobijali su određene poreske olakšice, čime je u socijalno-ekonomskom pogledu dolazilo do njihove diferencijacije.

Za izgradnju i popravak tvrđave angažirala je majstore građevne struke iz sela Uvorići i Kokošćići, a oslobodila ih i ispendže, harača i vanrednih državnih nameta.³⁰ Tu praksu koristila je turska država i tokom 16 stoljeća. Za izgradnju tvrđave u Livnu angažirane su meremetčije iz sela Podvinci, a iz sela Srhinje majstori za gradnju tvrđave u Jezeru.³¹

U seoskim naseljima Božičkovići, Hrančići, Kadarići, Podastinje i Srhinje zabilježeni su slučajevi da su neki stanovnici umjesto ispendže i desetine plaćali po 30 akči, odnosno da su plaćali ispendžu, a umjesto desetine po 30 akči, ili da su umjesto ispendže davali po 6 akči, što govori o izvjesnoj njihovoj aktivnosti u službi turske države.³²

Kao posebna kategorija stanovnika ove nahije popisani su vojnuci i akindžije. Vojnuci, odnosno rezerve vojnika, pojavljuje se u visočkoj nahiji u devetoj deceniji 15. stoljeća. Bili su u statusu zavisnog zemljoradničkog stanovništva i nisu uživali nikakve ekonomske povlastice. Nisu živjeli u džematima, niti imali svoga starješinu. Također, nije evidentirano postojanje sveštenih lica. Ovaj prostor naselili su najvjerovatnije sa zadatkom da ožive opustjela sela i da uspostave ekonomiku, a došli su iz krajeva u kojima su živjeli kao stanovnici sa izgrađenim iskustvom u obradi zemlje. Oni se i dalje označavaju kao vojnuci, ali među njima nema ni staleške ni socijalne diferencijacije u odnosu na drugo zemljoradničko stanovništvo. Iz historije znamo da su vojnuci izjednačavani sa drugim zemljoradničkim stanovništvom i da su njihove povlastice dokidane onda kada osmanska država nije imala potrebu za njihovim uslugama.

Kod ove kategorije stanovnika uočljivo je rano prihvatanje islama. Godine 1485. među evidentiranim vojničkim stanovništvom nalazilo se 20 % muslimanskih stanovnika, a 1489. oko 40 %. Na osnovu vlastitih imena, kao i imena njihovih očeva, teško je utvrditi kojoj su ranijoj konfesionalnoj zajednici pripadali.³³ Katastarski popisi bosaskog sandžaka iz 15. st. na osnovu kojih je profesor N. Filipović tvrdio da su u kraju oko Visokog naseljeni pravoslavni Vlasi sa popovima ne potvrđuju ovu tezu i na osnovu ovog izvornog materijala ne mogu se donositi ovakvi zaključci.

Prateći brojno stanje vojnika, uočava se da je vremenom njihov broj

29. Vidjeti: *Kanuni...*

30. Istanbul, TD No 0-76, OIS br. 216, f. 146.

31. Istanbul, BBA, TD No 157, OIS br. 65, f. 397, 424, 429.

32. Istanbul, BBA, TD No 24, OIS br.62, f. 188, 244, 190, 198, 221.

33. Vidjeti: N. Filipović, "Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", *Godišnjak ANUBiH, knj. VII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 5*, Sarajevo, 1970, s. 153.

bivao sve manji. To se može vidjeti i iz priložene tabele.

Potrebno je naglasiti da su povoljniji ekonomski položaj uživali vojnuci angažirani za rad u rudniku srebra i za transport srebrne rude do Novog Brda. Oni su oslobođeni vanrednih državnih nameta, a davali su harač i podmirivali sve druge zakonske obaveze.³⁴

Neki vojnuci bili su angažirani u službama tvrđavskih posada i u tom slučaju zadržavali su vojnučki status i privilegije koje im je donosio takav status. Stabilizacijom osmanske vlasti i razvojem osmanskog feudalizma izjednačavani su sa ostalim seoskim stanovništvom i u pogledu poreskih opterećenja tretirani ravnopravno.

Na prostoru visočke nahije, kao posebna socijalna kategorija, egzistirale su akindžije. U osmanskome sistemu oni su činili laku konjicu koja je okupljala na zahtjev starješine i upadala na neprijateljski teritorij sa ciljem da pripremi teren osvajačkim pohodima osmanske vojske. Na ovom području evidentirani su popisom iz 1528/30. godine. Svi su bili muslimani, regrutirani iz domaćeg kršćanskog stanovništva, što se može zaključiti po imenima njihovih očeva kršćana.³⁵ Među njima je prisutan i jedan oslobođeni rob. Vojnički status i povlastice predviđene kanun-namom iz 1516. godine dokinute su im najvjerojatnije nakon turske pobjede nad Ugarskom na Mohaču (1526). Turska država nije ih pomjerala da se ne bi poremetila već stabilizirana proizvodnja, dok je za odbranu granica koristila pokretljivo vlaško stanovništvo koje nije bilo prihvatilo sjeđilački način življenja. Nemajući više potrebe za njihovim uslugama, oduzimala im je ranije povlastice i izjednačavala ih sa ostalim zemljoradničkim stanovnicima.

Samo su neke akindžije bili angažirani u rudarskoj proizvodnji srebra, slično vojnicima.

U povlaštenu kategoriju stanovnika seoskih naselja visočke nahije ulazili su Vlasi. U selu Jelaška 1540/42. god. zabilježene su 33 kuće Vlaha. Ova skupina Vlaha imala je svog primičura Ivana, oslobođenog svih finansijskih oba-

34. Vojnuci sela Javri bili su angažirani za transport srebra do kovnice novca u Novom Brdu. Bili su oslobođeni svih vanrednih davanja. Njihova imena su Ivanko, sin Radoje, Vuk, sin Radosav, Tomaš, sin Pavli, Radil, sin Ivanko, Vukomil, sin Radosav, neoženjeni: Jusuf, sin Ivanko, Sulejman, sin Vuk, Ramada, sin Tomaš, Iskender, sin Radosav-*Istanbul*, BBA, TD No 157, OIS br. 65, f. 36. Za potrebe rudnika srebra iz naselja Podastinja angažirani su vojnuci: Alija, sin Milan, Milanko, sin Marko, Malko, sin Marko, Đuro, sin Martinov, Jerolim, sin Dimitrija, Radin, sin Matijaša, Jaki, sin Vlatka, Ivan, sin Vladića, Pavinko, sin Milobrada, Veselin, sin Tomaša, Andrija, sin Milobrada, Luka, sin Veselina, Ivko, sin Mihovila, Antun, sin Živka, Milin, sin Živka, Andrija, sin Ivka, Milko, sin Živka. Cvitko, sin Milivoja, Jurje, sin Pavela, Božidadr, sin Paval, Dragić, sin Jaki, Đurko, sin Milina, Đuko, sin Milića, Jurko, sin Vladka, Milko, sin Petrija, Pavko, sin Vukac, Mihovil, sin Jakov-isto, f. 395. U službi rudnika srebra nalazio se i jedan vojnik iz sela Uvorića: Mehmed, sin Stipan, isto f. 457.

35. Vidjeti tabelu akindžija

veza prema feudalcu i državi, dok je svako domaćinstvo sa svojih baština plaćalo po 180 akči. Među njima nije zabilježeno muslimanskog stanovništva.³⁶

Godine 1570 zabilježeno je u selu Radilovići 14 vlaških domaćinstava. Tri su bila muslimanska. I oni su, kao i Vlasi sela Jelaška, plaćali po domaćinstvu po 180 akči. Prema podacima popisa iz 1604. godine i Vlasi sela Jelaška i Radilovići plaćali su po domaćinstvu po 20 akči.

U povlaštenu kategoriju ulazili su i stanovnici sela Prokos. Bili su zaduženi za gradnju mosta i njegov popravak na rijeci Željeznici, a bili su oslobođeni običajnih davanja, karakuluka, učešća u raznim javnim radovima. Zbog ekonomskih i drugih olakšica imali su povoljniji status od drugog seoskog stanovništva u visočkoj nahiji.³⁸

Navedene povlastice djelovale su na diferencijaciju stanovnika seoskih naselja visočke nahije, na njihov društveni status i socijalno raslojavanje, kao i na privredni razvitak visočke nahije.

Konfesionalni sastav

Srednjovjekovna Bosna prije uspostave osmanske vlasti imala je svoju religijsku individualnost koja je bila bitan činilac društveno-političkog života i njenog društveno-političkog individualiteta. Bosanci su svoju vjersku zajednicu nazivali "crkva bosanska". Negativan stav i odnos koji su katolička i pravoslavna crkva imale prema religijskom određenju Bosanaca i imenovala ga herezom izvirali su iz njihove želje da Bosnu politički, ekonomski i kulturno potčine. Sticajem historijskih okolnosti, vjersko stanje u Bosni biva u velikoj mjeri ovisno o političkim prilikama, zbog čega su bosanski kraljevi napuštali svoju vjeru i prihvatili katoličanstvo. Kralj Tomaš primio je katoličanstvo 1444. g. ali je i dalje vodio računa o bosanskoj crkvi i njenom starješinstvu, pravdajući papi takav svoj odnos zbog brojnog i moćnog uticaja nekatolika u njegovoj zemlji.³⁹ Samo nekoliko godina prije propasti bosanske države, kralj Tomaš se žalio papi da mu je teško voditi borbu protiv Turaka, jer većina stanovnika njegove zemlje više vole Turke nego katolike.⁴⁰ Pristalice bosanske crkve prihvatili su katoličanstvo da bi izbjegli fizičko uništenje ili se sklonili u Hercegovu zemlju.⁴¹ I turski izvori bilježe postojanje pristalica bosanske crkve pod imenom "kristjani" ili "kristjani". Oni su se održali u nekim seoskim naseljima visočke nahije. Međutim, i u gradskim naseljima mora ih se zadržati znatan broj, ali pod ime-

36. *Istanbul, BBA, TD No 211, OIS br. 75, f. 135.*

37. *Ankara, TD, No 477, OIS br. 203, f. 156.*

38. Isto, f. 177.

39. V. Čorović, *Historija Bosne...*, s. 472.

40. Navedeno djelo, s. 533.

nom katolika. Batinić bilježi " da je 4. svibnja 1464. godine nasrnula jedna bogumilska rulja na samostan kod Visokog i tu petoricu braće okrutno umorila, a samostan raskopala".⁴² A Sava Kosanić pisao je 1871. godine: " Čuo sam da više Kreševa živi nekoliko porodica kod kojih, iako se one krštavaju i posjećuju crkve, otac predaje sinu tajno bogumilsko versko učenje u amanet, u nadi da će se njihova vera još jednom podići".⁴³

Kada su Turci zauzeli ovo područje i izvršili njegov popis, zabilježili su u gradskim naseljima postojanje katoličkih kulturnih objekata, a u nekim seoskim naseljima postojanje pristalica bosanske crkve pod imenom "krstjani". Postojanje kulturnih objekata i sveštenih lica drugih konfesija nije zabilježeno, te se može reći da su prije uspostave osmanske vlasti na ovom prostoru živjeli pripadnici bosanske i katoličke crkve.

Uspostavom osmanske vlasti dolazi do nove promjene u konfesionalnom sastavu stanovništva ove oblasti. Autohtono stanovništvo primalo je islam i tekovine islamske kulture i civilizacije. To je dovelo do pojave da je krajem XVI stoljeća muslimansko stanovništvo činilo većinu.

U nauci je odavno argumentirano odbačena tvrdnja da je prihvatanje islama posljedica represivnih mjera osmanske vlasti. Prihvaćeno je stanovište da je ono posljedica određenih političkih društvenih i ekonomskih prilika u Bosni koje su prethodile uspostavi osmanske vlasti, kao i odnosa nove vlasti prema podanicima.

Poznato je da je osmanska država priznavala sve monoteističke religije i da je, uz uslov lojalnosti, svim podanicima garantirala slobodu vjeroispovjesti, pravnu i imovinsku zaštitu. Primijenjena politika nove vlasti, izražavana prihvatanjem zatečenih institucija i klasnog statusa hrišćanskog plemstva, djelovali su pozitivno na prihvatanje osmanske države i islama kao sastavnog elementa njenog establišmenta.

Stalni sukobi bosanskih plemića i kralja dovodili su do anarhije i ekonomskog kolapsa, a što je najjače osjećao seljak. Osmanska država ukinula je kmetstvo i garantirala ekonomsku sigurnost.⁴⁴ Svi navedeni elementi djelovali su na svijest pojedinaca koji su dobrovoljno prihvatili islam.

Prihvatanju islama od strane širokih masa prethodilo je prihvatanje islama i njegovih tekovina od strane plemićkih porodica iz ovih krajeva. Među

41. A. Solovjev, "Nastanak bogumilstva i islamizacija Bosne", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine (GDI BiH), godina I*, Sarajevo, 1949, s. 43; V. Čorović, *Historija Bosne*, s. 452-453.

42. M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prošlih šest vijekova njihova boravka sv. I*, Zagreb, 1881, s. 142.

43. A. Solovjev, *Nestanak bogumilstva...*, s. 75.

njima su članovi porodica Masnovića, Stančića i Sabančića koji su u bosanskoj državi uživali prerogative vlasti.⁴⁵

Proces prihvatanja islama u gradskim naseljima različito se odvijao. Tu su bila tri gradska naselja: Visoko, Fojnica i Kreševo. Ona su prije uspostave osmanske vlasti na ovom prostoru bila najznačajnija naselja u Kraljevoj oblasti. Tokom XV i XVI stoljeća ta naselja su se različito razvijala.⁴⁶ Fojnica i Kreševo do kraja XVI stoljeća ostala su isključivo rudarska naselja sa malim brojem muslimanskog stanovništva. U njima su muslimanske vjerske institucije ustanovljene tek krajem XVI stoljeća. Visoko je već u prvoj polovini XVI stoljeća predstavljalo razvijeno gradsko naselje islamsko-orientalnog tipa sa izgrađenim muslimanskim vjerskim i obrazovnim institucijama i većinskim muslimanskim stanovništvom. Muslimanske stanovnike u ovim naseljima izvori su zabilježili 1485. godine. U sva tri ova naselja muslimansko stanovništvo činilo je 3% od evidentirane populacije. Ovi prvi muslimanski stanovnici nastali su od autohtonog stanovništva. U generacijskom pogledu to su bili mlađi ljudi. Uz njihova imena navode se imena očeva kršćana. Prihvatanje islama imalo je u početku više deklarativan karakter, u smislu prihvatanja nove vlasti. Razvojem gradova i njihovom transformacijom u gradove islamsko-orientalnog tipa, taj odnos se mijenja u kvalitativnom smislu.

Dio izrazitijih konfesionalnih promjena u Visokom dolazi tokom XVI stoljeća, naročito poslije pada srebreničke (1520), šabačke (1521) i jajačke banovine (1528). Udaljavanje ratišta sa ovih prostora stvaralo je stabilniju ekonomiku i šire mogućnosti povoljnijeg življenja. Proces prihvatanja islama i po obimu i po intenzitetu bio je znatnih razmjera. Godine 1485. u Visokom je muslimansko stanovništvo činilo 3 %, 1489, 5%, 1516. godine 38%, 1528. godine, 60%, 1540. godine, 78 %, a 1570. godine, 93%.

Drugačije stanje imamo u Fojnici i Kreševu zbog ranije rečene situacije. Do kraja XV stoljeća kršćansko stanovništvo činilo je oko 97%, a slična situacija bila je tokom XVI stoljeća. Godine 1570. u Fojnici je kršćansko stanovništvo činilo 75 %, u Kreševu 76%. Godine 1604. u Fojnici je zabilježeno 75 % hrišćanskog stanovništva a u Kreševu 61 %. (Pogledati tabele).

U seoskim naseljima visočke nahije proces prihvatanja islama nije se ravnomjerno odvijao ni vremenski ni teritorijalno. Kada su Turci 1468. -1469. godine izvršili popis visočke nahije, u seoskim naseljima evidentirali su pripad-

44. J. Radonić, *Rimska kurija i južnoslavenske zemlje od XVI-XIX veka*, Beograd, 1950, s. 154., K. Mihajlović iz Ostrovice, Janičarove uspomene ili turska hronika, SAN, *Spomenik CVII*, Beograd 1959, preveo Đ. Živanović, B. Kuripešić, Putopis..., Stari srpski zapisi i nadpisi, knj. I, br. 404 i 427, E. Laszowski, *Monumenta Habzburgica*, Vol. II, 311, 313; N. Filipović, "Osvrt na pitanje islamizacije na Balkanu pod Turcima", *Godišnjak ANU BiH knj. XIII*, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo, 1976, s. 385-416.

45. H. Čar-Drnda, *Teritorijalna i upravna organizacija...*, s. 190-193.

46. H. Čar-Drnda, *Prilog proučavanju...*, s. 133-161, H. Čar-Drnda, *Visoko...*

nike bosanske i katoličke vjeroispovjesti. Pripadnici bosnske vjeroispovjesti pod imenom "krstjani" evidentirani su u naseljima Brezovik i Kučevje,⁴⁷ a u naseljima Višnjica, Trnovica, Podvinci, Kralupi, Toplica, Podastinje, i Zapišani Luk, zabilježeni su posjedi kristjana.⁴⁸

Neki toponimi mogli bi ukazivati na kulturna mjesta kristjana: Kristjan Stan, Grab Kristjanlik i sl. Kristjanski posjedi i brojni toponimi koji podsjećaju na njih ukazuju na uporište bosanske crkve u ovom području. U fojničkoj opštini i danas postoji selo pod imenom Djedov Do.

Uspostavom turske vlasti dolazi do nove promjene u konfesionalnoj strukturi. Autohtono stanovništvo prihvata islam i tekovine islamske civilizacije koja postaje okvir u kome će se za narednih pet stoljeća odvijati budućnost stanovnika ove regije.

Kada govorimo o procesu prihvatanja islama u seoskim naseljima visočke nahije, treba imati u vidu situaciju koja se u tom pogledu odvijala u gradskim naseljima ove regije. Transformacijom Visokog u naselje islamsko-orijentalnog tipa slabio je uticaj katoličke crkve u njemu i njemu gravitirajućim seoskim naseljima. Uticaj katoličke crkve bio je najjači u Fojnici, Kreševu, Varešu i njihovoj okolini, dok se idući ka Visokom gubio. Tim smjerom tekao je i proces prihvatanja islama.

Prema podacima popisa iz 1468/9. godine u seoskim naseljima visočke nahije nije zabilježeno ni jedno muslimansko domaćinstvo. Ali popis iz 1485. godine zabilježio je 377 muslimanskih domaćinstava, odnosno 13% od ukupno evidentiranog stanovništva. Muslimanski stanovnici zabilježeni su u 50 seoskih naselja ove nahije. Nije ih bilo u malim seoskim naseljima od 1-10 domaćinstava. Prema podacima popisa iz 1489. godine od 2.976 domaćinstava muslimanskih je bilo 575, odnosno 19%. Muslimanskog stanovništva nije bilo u 31 seoskom naselju. Ovaj izvor pruža nam pojedinačna vlastita imena i može se uočiti da su osnovnu masu muslimanskog stanovništva činili potomci domaćeg kršćanskog stanovništva. Uz 99% novih muslimana navedena su i imena njihovih očeva kršćana. Na osnovu vlastitih imena teško je utvrditi njihovu raniju konfesionalnu pripadnost, ali slijedeći misao o ranijim političkim zbivanjima neosporno je među njima prisutan veliki procenat pripadnika bosanske crkve. U selima Brezovik i Kučevje, u kojima je ranije evidentirano kristjansko stanovništvo zajedno sa katoličkim, nisu zabilježeni muslimanski stanovnici. Tek prema podacima popisa iz 1570. godine ova seoska naselja naseljavali su samo

47. *Istanbul, BBA, TD No 24, OIS br. 62, f. 195*: U selu Brezovik evidentirano je 12 domaćinstava, šest domaćinstava bila su kristjanska: njihovi domaćini su bili: Radoj, sin Pribila, Radak, sin Stanišin, Vukmil, sin Radanov, Radič, sin..., Milašin, sin Milakov, Radosav, sin Radovanov. U selu Kučevju od šest domaćinstava pet su bila kristjanska: Radovan, sin Markov, Radin, Radmir, Vukadin.

48. *Istanbul, BBA, TD No. 24, OIS br. 62, f. 195, 214, 219.*

muslimanski stanovnici.

Do druge decenije 16. stoljeća broj muslimanskih stanovnika znatno je povećan. Muslimansko stanovništvo u seoskim naseljima visočke nahije činilo je 1516. godine 46% od ukupno zabilježenog stanovništva. Muslimanskih stanovnika nije bilo samo u seoskim naseljima Obojak i Gorani. U Obojcima je 1489. godine evidentirano 6 kristjanskih i 2 katolička domaćinstva.⁴⁹ Muslimanski stanovnici činili su većinu u 87 seoskih naselja. Većinu kršćanskih stanovnika imala su naselja u blizini Fojnice, Kreševa i Vareša: Ostružnica, Štitovo (danas Šćitovo), Prokos, Pridol i druga.

Širenje osmanskog državnog teritorija i osmanske političke vlasti nakon propasti ugarske države (1526) i ugarskih banovina imali su velikog odraza na tempo prihvatanja islama u visočkoj nahiji. Prema podacima popisa iz 1528/30. godine u visočkoj nahiji zabilježeno je 57 % muslimanskih porodica.

Intenzivan tempo prihvatanja islama izražen je sve do kraja 16. stoljeća. Prema podacima popisa iz 1570. godine muslimansko stanovništvo činilo je 88% od ukupnog broja stanovnika.

Početakom 17. stoljeća muslimansko stanovništvo u seoskim naseljima ove nahije činilo je 90 % od ukupnog broja stanovništva. (Pogledati tabele).

Uz sve izloženo, potrebno je naglasiti da su konstitutivni element muslimana Bosanaca činili autohtoni pripadnici bosanskog bića, bez ozira kojoj konfesionalnoj zajednici ranije pripadali. To bosansko biće asimiliralo je sve ekstrakte civilizacija koje su činile njegov životni ambijent. Različite religijske i civilizacijske aplikacije utisnute su u njegovo biće, a njihova izražajnost ovisila je od vremenskog trajanja određenog civilizacijskog kruga. Historijski hod kroz različite civilizacije stvarao je historijski realitet bitka muslimana Bosanaca sa svim njihovim osobenostima i sličnostima sa drugim Bosancima čiji je životni ambijent činila kršćanska civilizacija.

49. Seosko naselje Obojak, drugo ime Dobronjić popisom iz 1489. godine pripadalo je nahiji Dubrovnik. U njemu je bilo evidentirano 8 domaćinstava, od kojih su 6 bila kristjanska. Njihovi domaćini su bili: Milorad, Radosav, Pavko, Radovac, Radinko i Dragić. *Istanbul, BBA, TD No 24, OIS br. 62, f. 102.*

TABELA I

Naselja visočke nahije prema popisu iz 1468/9. godine

Naziv naselja	domaćinst.	neoženj.	napomena
1	2	3	4
Borina Gorica	11	3	
Brestovska	8	-	
Buča	5	-	
Budoželj	22	5	
Busovača	5	-	rudnik željeza
Čatići	11	4	
Dobrinja	22	3	
Gođuša	9	-	
Grajani	-	-	pusto
Gračanica	18	3	
Grđevac	20	-	
Gorani	5	4	
Guvnište	21	4	
Javri, drugo ime			
Brgola	9	4	
Hrast	-	-	pusto
Kralup	26	6	
Kokošćić	10	3	
Komotani	-	-	pusto
Lužnica	1	-	
Lisovo	10	2	
Lješevo	12	2	
Međuričje	11	8	
Milodraž	41	5	
Mir	4	3	
Moštre	5	-	
Hrčezi	12	4	
Orahovo	12	-	
Poljanica	9	3	
Poričani	16	2	
Pridol	79	4	
Poselina	3	-	
Podvince	13	1	
Prorokovići	2	-	
Rogna	13	-	

Naziv naselja	domaćinst.	neoženj.	napomena
1	2	3	4
Radovlja	44	6	
Šošnje	8	-	
Srhinje	8	-	
Stup	-	-	pusto
Smrčanica	2	1	
Striževo	16	2	
Selce ili Seoca	19	2	
Trnovac	4	1	
Trnovica	6	3	
Čremošnik	13	-	
Tušnjić	10	6	
Upovac	2	-	
Uvorići	1	1	
Vojsalić	8	1	
Vardište	12	2	
Zapišani Lug	24	4	
Zagorica	5	3	
Zimča	12	3	
Prešust	-	-	pusto
Biskupići	-	-	pusto
Visoko	220	25	
Bošković-selište	-	-	pusto
Borika selište	-	-	pusto
Čepina Gora selište	-	-	
Grab Krstjan selište	-	-	pusto
Donje Polje selište	-	-	pusto
Lužnica selište	-	-	izvan popisa
Potok selište	-	-	pusto
Rosulja selište	-	-	pusto
Skradna selište	-	-	pusto
Skladovica selište	-	-	izvan popisa
Zbilje selište	-	-	
	859	143	

TABELA II
Naselje visočke nahije prema popisu iz 1485. godine

Naziv naselja	hrišćani		muslimani		Napomena
	kuća	neož.	kuća	neož.	
1	2	3	4	5	6
Biskupići	7	2	4	-	
Blaže	4	-	-	-	
Balšić	36	4	3	-	
Bila Voda	14	-	1	1	
Bosilj	13	1	-	-	
Bohorina	25	1	2	-	
Bilojević	23	2	2	-	
Brestovska	14	1	1	2	
Brezovica	18	1	-	-	
Buđoželj	36	4	3	-	
Buča	10	-	1	-	
Bukovica	15	1	5	1	
Bukovik	7	-	1	-	
Buliša	7	1	3	-	
Crkvenjak	6	1	2	1	
Crnići	48	5	2	2	
Crnište	9	-	-	-	
Crna Rika	28	1	4	-	
Cvitoje	1	-	-	-	
Čatići	18	-	6	-	
Čačna	3	-	-	-	
Čepina Gore	1	-	-	-	
Čemernica	14	2	2	1	
Čremošnik	17	1	4	-	
Čunište	5	-	-	-	
Dastin	11	2	2	-	
Baštanska	4	-	-	-	
Dobraljevo	59	6	1	3	
Dobrinja	32	1	-	-	
Dolac	8	-	6	-	
Dokuna	6	1	-	-	
Donja Čemernica	22	-	2	-	
Domane	13	-	2	2	
Dražević	5	-	1	-	
Dragošnica	8	-	4	-	

Naziv naselja	hrišćani		muslimani		Napomena
	kuća	neož.	kuća	neož.	
1	2	3	4	5	6
Dubravine	16	1	2	5	
Duhri	23	1	1	-	
Dusina	13	-	2	6	
Glavačina	89	5	3	3	
Gorani	10	2	-	-	
Goduša	8	-	1	1	
Godovina	15	-	-	-	
Goni Laz	8	-	-	-	
Gomionica	9	1	6	3	
Gornja Čemernica	1	-	1	-	
Gračanica	27	2	4	-	
Grabik	5	-	4	-	
Grab Krstjanlik	3	-	2	-	
Grajani	4	1	1	-	mezra
Grnica	19	2	-	-	
Grđevac	30	5	2	-	
Gvoždani	48	3	2	-	
Gojaković	1	-	-	-	
Hrančić	9	-	1	-	
Homoljine	6	-	13	3	
Hrčezi	22	-	1	-	
Hotigošte	44	1	4	-	
Izbor	19	1	1	1	
Ivančić	6	-	-	-	
Jablanovo	7	1	-	-	
Javri	36	1	1	-	
Juričkovići ili Božičković		6	-	-	
Jurište ili Orište	7	1	-	-	
Borina Gorica	24	1	-	-	
Banja	-	-	-	-	mezra
Kadarić	2	2	-	-	
Kamenica	3	-	-	-	
Kovač Gornji Kovač					
Donji	-	-	-	-	
Konović	11	-	4	3	
Koporšić	30	4	2	4	
Koritnik	18	1	3	3	
Kostriš	-	-	-	-	mezra

Naziv naselja	hrišćani		muslimani		Napomena
	kuća	neož.	kuća	neož.	
1	2	3	4	5	6
Kožula	17	-	10	-	
Kozić	3	1	-	-	
Krtovine	8	1	-	-	
Kralup	4	1	-	-	
Krtica	5	-	1	-	
Krča	2	-	-	-	
Kuliješ	3	-	7	-	
Lisovo	41	10	2	-	
Lipovik	1	-	1	1	
Loznik	4	1	1	-	
Lugna	7	-	3	-	
Lugovište	2	-	-	-	
Lužičani	28	1	2	6	
Ljupka	7	-	-	-	
Ljetovik	1	-	5	-	
Milodraž	83	6	5	3	
Milov Potok	1	-	-	-	
Mir	7	-	-	-	
Misoča	36	-	12	10	
Međuričje	25	1	-	-	
Mokrina	4	-	8	-	
Mokra Noga	2	-	-	-	
Mokronozi	25	3	9	4	
Moštre	6	1	-	-	
Mrakovo	36	2	13	16	
Neprivaj	7	3	3	4	
Obojak	20	1	-	-	
Orahovo	44	1	9	7	
Ostrila	-	-	-	-	mezra
Palež	39	1	4	1	
Papratni Dol	6	2	1	-	
Pirine	11	-	5	-	
Podgorica	29	2	2	-	
Podastinje	10	2	2	-	
Podnica	18	2	2	-	
Podraž	6	2	-	-	
Malešić	36	4	8	6	
Podkruška	3	-	-	-	

Naziv naselja	hrišćani		muslimani		Napomena
	kuća	neož.	kuća	neož.	
1	2	3	4	5	6
Poričani	28	1	2	6	
Potok	6	1	1	-	
Pomenovići	8	4	-	-	
Prokovik	3	1	-	-	
Prokos	18	-	-	-	
Poljanica	43	3	8	2	
Rakova Noga	6	-	4	-	
Radonjić	16	1	1	-	
Radovlja	6	1	1	-	
Ravne	4	1	2	-	
Ravne Donje	26	3	1	1	
Rožulj ili Živalj	2	-	2	-	
Rotilj	18	2	2	-	
Selce	45	5	16	10	
Sibinovo (Sebinje)	1	-	-	-	
Smrčica	5	-	2	-	
Sladovina	2	-	-	-	
Slanopoj	2	-	-	-	
Smrekova Gorica	18	1	1	5	
Sovrie	19	-	3	2	
Srmanica	4	-	1	1	
Straževo	25	1	4	-	
Srbinje	8	2	1	2	
Svinjari	29	6	1	2	
Sutiska	4	-	4	-	
Stol	11	-	2	1	
Stolac	14	-	-	-	
Škradna	-	-	-	-	mezra
Stomorina, drugo ime					
Podraža	16	2	1	-	
Suhi Dol	15	2	3	1	
Šošnje	12	1	-	-	
Šitovo	74	5	4	-	
Toplica sa selom					
Prejevo	18	-	5	1	
Trnovica	27	3	2	1	
Upovac	3	1	-	-	
Uvorić	11	2	-	-	

Naziv naselja	hrišćani		muslimani		Napomena
	kuća	neož.	kuća	neož.	
1	2	3	4	5	6
Vardište	29	-	13	6	
Vidotina	37	-	17	6	
Vidosalić	8	1	-	-	
Vince	30	2	2	2	
Visoko	232	12	7	-	
Višnjca	22	1	4	4	
Vojsalić	14	1	2	-	
Vratijak	10	-	2	3	
Vraca	7	-	4	1	
Vrančić	6	3	-	-	
Vodovađe, drugo ime					
Dolin	13	-	2	-	
Zagorica	6	1	2	1	
Zavranica	19	-	2	7	
Zapišani Lug	44	2	4	-	
Zbilje	3	1	1	-	
Zimča	15	5	4	2	
Žrvanj	4	1	-	-	
Žuželj Donji	18	2	3	1	
	2.771	203	291	171	

TABELA III
Naselja visočke nahije prema popisu iz 1489. godine

Naziv naselja	hrišćani			muslimani			Napomena
	kuća	neož	baština	kuća	neož	benak	
1	2	3	4	5	6	7	8
Bilobojić	20	4	-	1	1	5	
Blaže	41	3	2	6	-	16	
Borika	1	-	-	1	-	-	
Bosnić	12	-	-	-	-	-	
Božičković	7	-	-	1	-	-	
Božurić	8	-	-	3	-	-	

Naziv naselja	hrišćani			muslimani			Napomena
	kuća	neož	baština	kuća	neož	benak	
1	2	3	4	5	6	7	8
Borište	9	-	-	-	-	-	
Borina Gorica	21	4	-	-	-	-	
Brestovska	13	3	1	1	-	-	
Buča	10	-	1	1	3	-	
Budoželj	36	3	-	2	3	2	
Bunište	8	2	-	5	1	-	
Brezovik	12	-	-	-	-	-	
Bosna	13	-	2	2	-	6	
Bukovica	14	2	-	4	-	3	
Bukovik	11	1	1	1	-	2	
Crkvenjak	6	1	-	2	-	2	
Crna Rika	24	5	-	5	-	3	
Cvatina	2	-	-	-	-	-	
Čatić	19	-	-	7	6	-	
Čačna	3	-	-	-	1	-	
Čemernica	10	6	-	1	1	-	
Čemernica Donja	11	1	1	-	-	-	
Čimrančić	9	-	-	1	1	-	
Čunište	3	-	1	1	-	-	
Daštanić	4	-	-	-	-	-	
Daštanska	34	10	-	1	-	-	
Dobrinja	21	9	1	-	-	-	
Dobraljevo	52	6	2	1	-	11	
Dobrunje	16	-	-	4	7	1	
Donje Ravne	9	-	-	1	-	-	
Dolče	3	-	-	1	-	-	
Domarje	12	2	2	2	-	3	
Dragoštica	7	2	-	2	2	1	
Draževići	4	1	-	1	-	-	
Duboki Potok	1	-	-	-	-	-	
Duhri	19	3	1	3	-	-	
Glavačina	68	6	9	3	4	5	
Goduša	19	4	2	4	1	1	
Gomjenica	10	1	1	7	5	5	
Grabik	3	1	-	4	2	-	
Grab	2	-	-	1	1	-	
Gračanica	28	1	-	2	2	3	
Grahovac	30	3	2	2	-	3	

Naziv naselja	hrišćani			muslimani			Napomena
	kuća	neož	baština	kuća	neož	benak	
1	2	3	4	5	6	7	8
Grajani	3	-	-	2	1	-	
Grnica	9	1	1	1	3	-	
Gvoždani	50	11	3	3	5	5	
Goni Laz	7	-	-	-	-	-	
Homolje	3	1	2	12	3	2	
Hotigošte	37	5	-	3	3	1	
Hrast	10	3	-	2	2	-	
Hrančić	8	-	-	3	2	-	
Ivančić, drugo ime							
Srednja Gorica	11	-	1	-	-	-	
Izbod	3	-	-	-	1	-	
Javri	8	-	-	-	1	-	
Jablanova	7	-	-	2	2	-	
Kadarić	32	10	-	2	1	3	
Kozić	4	-	-	-	-	-	
Koporšić	29	12	2	1	4	2	
Konović	8	1	1	3	3	2	
Kozlar	20	-	1	9	-	6	
Kočevje	6	-	-	-	-	-	
Koritnik	17	1	-	5	5	4	
Kovač Gornji i Donji							
Krstjan Stan	-	-	-	-	2	-	mezra
Kriva Glavica	3	1	-	1	-	-	
Krtovine	5	4	-	1	-	1	
Kokoščić	22	8	1	2	2	1	
Kralupi	35	3	2	3	-	-	
Kukrine	4	-	-	8	-	3	
Kuliješ	2	-	-	4	2	-	
Lipovik	1	-	-	3	-	2	
Lisovik	9	1	-	3	-	3	
Lisovo	16	3	-	-	-	-	
Loznik	4	-	1	1	-	-	
Lugna	5	-	-	2	2	1	
Lužnica	4	-	-	-	-	-	
Ljetovik	1	1	-	-	-	-	
Malčić	37	12	-	7	6	6	
Međuričje	19	2	-	1	-	1	
Milodraž	84	6	2	5	1	3	

Naziv naselja	hrišćani			muslimani			Napomena
	kuća	neož	baština	kuća	neož	benak	
1	2	3	4	5	6	7	8
Miloš	11	1	-	-	-	-	
Mir	14	2	2	1	1	-	
Hrčezi	20	1	-	1	1	1	
Misoča	31	4	-	4	4	-	
Mokronozi	32	5	3	2	-	4	
Mokra Noga	29	3	1	13	-	-	
Mrakovo	34	6	-	13	3	9	
Moštre	4	2	-	1	-	-	
Mratinje	7	-	-	2	-	3	
Neprivaj	8	2	-	4	2	-	
Nevri	25	1	1	-	-	1	
Obojak	11	5	-	-	-	-	
Orah	5	-	2	3	-	3	
Orahovo	42	2	2	12	5	6	
Papratni Dol	5	2	-	1	-	1	
Podastinje	17	2	-	2	-	3	
Podgorica	11	1	-	1	-	2	
Podgorje	17	3	-	-	-	-	
Podraža	9	3	1	-	-	-	
Podvince	18	2	1	3	4	-	
Poljanica	34	-	-	2	1	-	
Pomenovići	7	-	1	2	7	-	
Poričani	18	5	1	10	-	-	
Pridol	128	15	-	-	-	-	
Prokos	14	3	-	-	-	-	
Radovlja	65	8	3	6	1	1	
Radkovo	3	-	2	-	-	-	
Rakova Noga	4	-	-	1	-	7	
Rakova Njiva	-	-	-	2	1	-	
Raslava	2	-	-	1	1	1	
Radonjić	12	6	2	1	-	-	
Selce	8	1	-	1	-	-	
Sibinovo	1	-	-	-	-	-	
Sila	33	2	1	8	9	7	
Smrekova Gorica	11	2	3	4	4	2	
Smrčnica	5	-	-	2	1	-	
Slanopoj	2	-	-	-	-	-	
Slavnica	3	-	-	4	-	-	

Naziv naselja	hrišćani			muslimani			Napomena
	kuća	neož	baština	kuća	neož	benak	
1	2	3	4	5	6	7	8
Sladovine	2	-	-	-	-	-	
Srhinje	5	1	3	3	1	-	
Sovrle	17	2	1	3	4	-	
Stol	11	-	-	2	2	-	
Straževo	22	3	-	3	-	3	
Štavna	79	8	2	2	-	4	
Toplica sa Trsom	19	-	3	6	-	10	
Čremošnik	19	-	1	2	1	6	
Trnovica	21	-	1	4	4	-	
Trnovac	6	1	-	-	-	-	
Trešnjica	9	2	-	-	-	-	
Trivković	2	-	1	1	-	-	
Tušnjić	37	4	1	2	-	1	
Tulica	2	1	-	9	1	1	
Ljubište	8	2	-	5	1	-	
Upovac	2	-	1	-	-	-	
Uvorić	9	2	-	2	1	-	
Vardište	5	2	1	6	-	3	
Visoko	205	22	3	10	11	1	trg
Vojsalić	15	-	-	1	1	1	
Vidosalić	7	1	-	-	-	-	
Vidovac	1	-	-	-	-	-	
Višnjica	17	3	1	1	3	-	
Vlajić	4	-	-	5	1	1	
Vrhovina	9	-	-	14	1	-	
Vratnica	2	-	-	-	-	-	
Vidotina	39	3	-	5	5	15	
Vranjak	8	1	3	2	1	1	
Zapišani Lug	45	6	-	3	6	-	
Zagorica	5	2	1	4	-	-	
Zbilje	4	-	-	2	-	-	
Zimča	15	2	2	4	9	1	
Živoželj	22	2	-	4	-	3	
Žrvanj	3	-	-	2	-	2	
	2.572	327		338	221		

TABELA IV

Naselja visočke nahije prema podacima popisa iz 1516. godine

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani		Primjedba
	kuća	nož	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6
Bilosalić	14	11	13	4	
Blaže	43	28	21	8	
Bohorina	39	30	19	6	
Borina Gorica	12	12	10	-	
Bosilj	8	4	5	1	
Brestovska	7	7	18	3	
Brusna	3	1	14	-	
Bukovik	3	3	-	-	
Bukovica	15	10	4	3	
Budoželj	29	32	17	8	
Bunište	9	11	3	3	
Buča	8	4	4	3	
Busovača	13	1	2	3	rudnik
Crkvenjak	6	3	3	1	
Crnići	17	12	55	7	
Čatići	22	12	8	29	
Čemernica	15	4	4	2	
Čremošnik	7	6	4	2	
Čunište	2	1	4	1	
Dolac, drugo ime					
Višnjica	13	9	1	-	
Donje Ravne	9	7	6	2	
Dobrinja	9	7	11	2	
Donja Čemernica	-	1	11	2	
Dobraljevo	41	33	23	13	
Dražević	4	5	2	-	
Domari	7	5	5	3	
Dragošnica	5	3	4	1	
Duhri	24	22	13	6	
Dahtanaka	17	23	57	2	
Deževica	4	3	27	2	rudnik
Dusina	14	10	11	6	rudnik
Gračanica	17	19	10	6	

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6
Donji Laz	3	1	4	3	
Gojakovac	5	4	2	1	
Goduša	12	10	14	9	
Grajani	4	1	6	1	
Gladina	11	9	20	9	
Gvoždani	34	32	34	14	
Grđevac	7	6	17	7	
Gomionica	21	13	4	6	
Gorani	-	-	15	2	
Homolje	28	30	4	4	
Hotigošte	36	8	22	-	
Hrčezi	10	6	14	1	
Hrančić	7	1	6	1	
Fojnica	12	7	198	2	trg i rudnik srebra
Javri, drugo ime Prgola	9	6	12	6	
Javri Mali	12	3	5	1	
Krisna	11	9	4	3	
Krtovine	3	4	7	3	
Kralupi	33	36	26	12	
Kokoščić	8	9	12	5	
Kuliješ	13	6	-	1	
Kreševo	20	8	203	6	trg i rudnik srebra
Likosina	3	2	-	1	
Lisovo	4	8	11	4	
Lužnica	1	1	3	3	
Loznik	3	1	2	4	
Lješevo	33	33	21	4	
Ljetovik	9	7	-	-	
Mratimić	26	20	12	3	
Mratinje	-	1	10	1	
Međuričje	13	12	9	10	
Malešići	35	36	29	7	
Mokra Noga	15	9	35	9	
Mokronozi	23	23	23	12	
Mir	5	8	14	2	
Neprivaj	9	3	2	2	
Orač (Vrač)	8	3	2	2	
Obojak	-	-	20	1	

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6
Orahovo	18	5	11	7	
Ostružnica	19	-	63	4	rudnik željeza
Podastinje	15	9	16	1	
Prokos	5	8	24	-	
Papratni Dol	4	4	-	-	
Poljanica	12	11	25	5	
Pridol	18	15	110	6	
Poričani	16	11	13	4	
Podvince	11	10	5	4	
Putnica	19	18	8	1	
Rakova Noga	5	8	8	6	
Radovlja	36	35	57	19	
Rotilj	16	24	12	4	
Radonjić	4	-	5	4	
Sibinovo	2	1	1	-	
Seoča	12	12	16	4	
Smrečnica	9	1	2	3	
Sebežić	32	37	44	2	rudnik
Stuper	5	5	1	-	
Stolac	1	-	4	-	
Srhinje	17	2	8	2	
Straževo	10	12	9	5	
Šočinje	6	8	10	1	
Šitovo	48	23	61	1	
Tušnjić	11	11	21	8	
Trnovac	22	10	5	4	
Toplica	24	19	13	3	
Trnovica	2	1	1	2	
Tuhica	12	9	-	1	
Vratnica	7	5	3	2	
Vidosalić	5	1	1	3	
Vardište	11	5	3	-	
Veselković	1	-	1	1	
Vojsalić	11	17	8	7	
Vodovađe	12	8	6	1	
Višnjica	18	28	17	6	
Vranjak	6	10	2	8	
Vareš	2	1	147	4	rudnik željeza

Naziv naselja	Muslimani		Kričani		Primjedba
	kuća	nož	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6
Visoko	105	75	161	17	ug
Uvorić	15	14	3	8	
Zbilje	3	1	3	-	
Zapišani Lug	24	28	37	8	
Zagorica	9	12	10	1	
Zimča	30	18	5	9	
Žuželj	3	-	-	2	
Žrvanj	7	5	3	1	
Žeželjevo	20	12	5	-	
Ukupno:	1.622		2.179		

TABELA V

Naselja visočke nahije prema podacima iz 1528/30. godine

Naziv naselja	Muslimani			Kričani		Primjedba
	kuća	nož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Bila Voda	17	4	-	3	3	
Borina Gorica	23	6	1	3	2	
Bohorina	21	4	-	5	7	
Bošnić	46	14	-	5	4	
Brusna	11	6	-	8	-	
Busovača	11	6	-	-	5	redak
Bukovik	5	-	-	-	-	
Bukovica	27	22	1	1	3	
Budoželj	42	15	8	7	1	
Buča	4	2	3	1	1	
Bišćupići	10	1	2	-	-	
Brestovska	6	-	-	1	-	
Biševići	35	13	-	13	2	
Bozna	12	15	-	4	3	
Crkvenjak	12	6	-	-	3	
Crnići	27	22	2	37	3	
Crna Rijka	-	-	-	-	-	črtik

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Čiće	-	-	-	-	-	čiftlik
Čatići	26	6	28	1	-	
Čemernica	16	3	-	2	2	
Čremošnik	13	7	-	2	1	
Daštanska	31	15	-	30	4	
Dusina	26	31	-	2	1	rudnik
Deževica	6	3	-	24	4	rudnik
Domari	6	4	-	4	4	
Dragošnica	5	1	-	6	2	
Draževići	14	1	-	2	-	
Donja Dušnica	1	-	-	2	-	čiftlik
Donje ravne	15	9	1	1	-	
Dobrinja	12	3	4	7	2	
Dolac, drugo ime						
Višnjica	21	4	1	-	-	
Glavnica	13	1	6	5	6	
Gračanica	32	6	6	4	-	
Goduša Velika	17	8	2	3	4	
Grdevac	13	13	1	5	9	
Gvoždani	49	22	-	20	19	
Grajani	4	5	-	5	-	
Gornji Potok	1	1	-	-	-	čiftlik
Gojaković	4	2	-	-	-	čiftlik
Hotigošte	46	40	-	3	-	
Hrast	2	-	-	3	2	
Hrčezi	16	9	5	6	-	
Fojnica	11	4	-	213	1	trg i rudnik srebra
Javri, drugo ime						
Brgule	14	9	-	12	10	
Javri Mali	2	2	1	2	1	
Kreševo	34	10	6	205	-	trg i rudnik srebra
Kojsina	25	15	-	4	3	
Krtovine	3	10	-	6	3	
Kuliješ	11	-	-	-	-	
Kučići	-	-	-	1	-	
Kralupi	65	67	7	14	7	
Kopač	5	-	-	-	-	mezra
Lisovo	75	45	-	44	2	

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Lokvište	6	3	-	-	1	
Ljetovik	14	3	-	-	-	
Mir	5	2	-	-	-	čiftlik
Mratinići	40	33	-	9	4	
Milodraž	31	29	-	63	8	
Međuričje	22	12	-	5	10	
Moštre	7	2	1	-	-	čiftlik
Mokra Noga	23	5	7	28	4	
Mokrina	21	10	-	1	-	
Milin	9	1	-	-	-	čiftlik
Orač	12	1	3	-	-	
Obojak	8	-	-	21	2	
Ostružnica	16	16	-	75	6	rudnik željeza
Palež	58	26	-	4	9	
Poljanica	25	15	-	8	5	
Pridol	38	42	-	76	13	
Podastinje	13	8	-	34	1	
Prokos	11	14	-	13	-	
Podvince	17	9	-	1	3	
Radovlja	51	53	17	32	12	
Radova Noga	10	2	5	2	-	
Radonjić	6	4	2	1	2	
Rotilj	32	17	3	2	4	
Sebežić	57	56	-	35	3	rudnik željeza
Straževo	1	-	-	3	-	
Stančić	6	-	-	1	-	samo je evidentirano
Sibinovo	2	-	-	-	-	vojničko stanovništvo
Seoča	27	4	4	7	-	čiftlik u selu
Srhinje	23	6	1	4	2	
Šošnje	11	10	-	3	2	
Tušnjić	14	12	4	13	6	
Trnovica	27	14	1	3	3	
Vidosalić	5	3	-	1	3	
Vodovađe	12	5	-	4	2	
Vranjak	8	4	-	1	7	
Vareš	2	-	-	122	10	rudnik željeza
Visoko	89	20	16	60	19	trg i sjedište nahije
Višnjica	34	21	6	2	3	

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Vojsalić	23	1	2	1	-	
Vardište	14	4	2	1	-	
Vratnica	8	9	-	2	2	
Prvenković	9	3	-	-	-	
Ravne	1	2	-	-	-	
Uvorić	4	2	-	1	-	
Žeželjevo	27	14	-	1	1	čiftlik u selu
Živoželj	3	6	-	-	-	Živoželj
Ukupno:	1.829			1.366		

TABELA VI

Spisak naselja u visočkoj nahiji prema podacima popisa iz 1540/42. g.

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Bjelavići	46	10	-	4	5	
Bohorina	22	4	-	4	5	
Brusna	18	1	-	7	2	
Busovača	15	-	2	-	4	
Bunište	9	12	-	2	3	
Botunje	25	12	1	3	3	
Crkvenjak	8	3	1	-	3	
Crnići	77	8	1	22	4	
Gvoždani	68	4	5	19	17	
Daštanska	54	1	1	29	5	rudnik srebra
Deževica	4	2	-	19	4	i željeza
Dragošnica	6	-	6	-	4	rudnik srebra
Dusina	19	26	-	1	1	rudnik srebra
Fojnica	16	-	-	104	1	rudnik srebra
Jelaška	1	-	-	32	-	
Javri, drugo ime						

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Brgola	30	1	-	12	7	
Hotigošte	49	26	-	8	3	
Kralupi	134	-	6	4	11	
Krtovine	9	2	-	4	3	
Komari	5	5	-	2	4	
Kojsina	31	14	-	1	3	
Kreševo	39	10	-	174	6	trg i rudnik srebra
Milodraž	90	13	2	59	13	
Malšići	58	9	5	6	10	
Međuričje	33	3	1	5	10	
Mokra Noga	27	1	4	31	16	
Mratinići	54	22	2	5	7	
Obojak	8	-	-	20	2	
Orač	9	-	1	-	3	
Ostružnica	36	7	-	67	13	rudnik željeza
Palež	56	29	4	-	4	
Poljanica	37	8	-	12	6	
Pridol	94	9	-	67	15	
Radoševo	63	1	-	14	6	
Stomorine, drugo ime						
Podraža	23	3	1	2	9	
Straževo	34	1	1	4	8	
Sebežić	101	3	2	34	6	
Stančić	4	-	-	1	-	samo je popisano voj- nučko stanovništvo
Štitovo	172	15	4	37	1	
Toplica	71	3	2	2	5	
Vodovače	15	4	-	2	4	
Vidosalić	5	2	-	1	3	
Vranjak	8	4	3	-	8	
Vareš	8	2	-	118	11	rudnik željeza
Višnjica	45	13	4	2	7	
Visoko	198	25	5	56	43	trg i sjedište nahije
Žeželjevo	42	4	2	2	-	evidentirano je samo sta- nov.nastanjeno na čiftlicima u spomenutom selu, kao i akindžije.
Moštre	13	4	7	1	4	

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Bušna? Pušna?	10	1	6			prihod 1. 293 sa akindžijama 2 m+ 1 hriš.
Sršika	15	3	5			
Črмна?, drugo ime						
Ivančići	12					800
Dobrinja	20	3	11			
Sutiska-čiftlik- nenaseljen						
Mokrine	2	1	-			čiftlik
Ban Vrh	1	-	-			mezra
Bukovica	50	12	4			
Manište?	4	3	-			čiftlik
Mala Goduša	8	3	2			akindžije
Brestovska	10	1	-			
Draževići	8	2	1			
Goduša	7	4	2			
Ravne	3	-	-			čiftlik
Sibinovo?	5	4	-			
Zimče	31	9	5			
Uvorići	30	3	10			sa vojnicima
Kokošćići	2	-	-			čiftlik u naved. selu
Radilja	10	2	-			mezra
Radovlja	11	3	4			akindžije
Biskupići	17	5	2			sa akindžijama
Radonja	7	-	-			čiftlik
Gomionica sa mezzrom						
Kristjan	17	5	-			
Donje Polje	3	-	-			
Borina Gorica	21	1	3			
Monari	37	16	22			sa akindžijama
Izbod	2	-	-			čiftlik
Šumovište	8	1	1			
Breza	4	-	-			čiftlik
Podgaj	2	1	-			čiftlik
Goni Laz	3	2	5			
Milin ?	3	-	-			čiftlik
mezra... ?	15	3	-			čiftlik ma mezri... ?
Podastinje	2	-	-			čiftlik
Ravnica	1	-	-			čiftlik u nav. selu

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Donja Čemernica	2	-	10			
Smrekova Gorica	38	-	13			sa akindžijama
Buča (Buci)	9	1	3			
pored sela Crni i Bijeli potok	2	1	2			
Podvinci	21	7	5			sa vojnucima i akindžij.
Radonjići	11	1	6			sa akindžijama
Vratnica	24	1	3			
Duhri	36	4	7			sa akindžijama
Prokos	23	2	10			
Vardište	13	2	-			sa akindžijama
Donja Župna	28	4	3			sa akindžijama
Seoča	35	10	9			
Trnovica	37	12	11			sa vojnucima
Bosilj	15	4	-			
Mir	17	-	7			sa akindž. i vojnucima
Hrčezi	24	9	7			
Glavica	21	5	13			
Gračanica	35	3	11			
Dolac, drugo ime						
Višnjica	18	9	1			
Homoljine	47	16	4			
Mokrine	31	4	2			sa akindžijama
Osanići	21	5	2			
Mali Javri	14	7	3			sa akindžijama
Bukovik	5	-	-			
Bila Voda	10	2	5			sa akindžijama
Srhinje	27	8	10			sa akindž. i vojnucima
Gojakovac	4	1	1			
Borina Gorica	-	-	4			akindžije samo
Rotilj	42	2	2			sa akindžijama
Budoželj	44	15	12			sa akindž. i vojnucima
Donji Kovač mezra	3	-	-			
Konjovići	4	2	1			mahala u s. Kralup
Čiftlik u s. Loznica	6	-	-			
Grđevac (Grđevče)	6	1	-			čiftlik u sp. selu
Podašte (Borašte) ?	34	10	31			sa vojnucima
Tušnjići	22	12	21			sa akindž. i vojnucima

Naziv naselja	Muslimani			Kršćani		Primjedba
	kuća	neož	baština	kuća	baština	
1	2	3	4	5	6	7
Ljetovik	26	3	-			
Čatići	34	2	30			sa akindžijama
Ban Vrh- mezza-	nema stanovnika					
Ukupno :	3.159			1.331		

TABELA VII

Naselja visočke nahije prema podacima popisa iz 1570. godine

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
	kuća	neož	kuća	
1	2	3	4	5
Ban Vrh	2	-	-	mezza
Bila Voda	15	2	1	
Bjeljovići	36	4	4	
Biskupići	29	4	-	
Bohorina	32	12	3	
Botunica	48	16	2	
Boljković	8	-	-	Evidentirano stanovništvo na čiftliku u navedenom selu
Borina Gorica	27	11	-	
Bosilj	16	10	-	
Brestovska	33	11	10	
Brezovik	13	4	-	
Brusna	18	2	-	
Buča	9	-	1	
Bukovica	56	23	-	
Bukovik	6	-	-	
Busovača	22	-	-	rudnik željeza
Crkvenjak	14	6	-	
Čatići	63	4	-	
Čremošnik	23	1	-	
Crnići	72	21	4	

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
	kuća	neož	kuća	
1	2	3	4	5
Čemernica	11	1	3	
Čunište	20	17	5	
Donje Polje	5	-	-	
Donja Čemernica	8	1	8	
Donji Kovač	3	-	-	mezra
Donje Ravne	28	14	-	
Dolac, drugo ime				
Višnjica	24	4	-	
Dobrinja	31	9	1	
Daštanska	41	5	16	rudnik željeza
Draževica	3	-	11	
Dragošnica	4	-	4	
Duhri	50	16	-	
Dusina	16	1	2	
Glavica	34	4	2	
Gomionica	69	11	1	
Goni Laz	9	-	2	
Goduša	34	10	-	
Gorani	21	3	2	
Gojakovac	7	1	-	
Gračanica	50	1	1	
Grajani	16	4	1	
Grđevac	38	10	1	
Gvoždani	74	7	3	
Homolje	60	10	-	
Hotigošće	63	12	2	
Hrast	3	-	6	
Hrčezi	32	3	-	rudnik željeza
Fojnica	8	2	118	rudnik i trg
Jelaška	5	-	23	
Javri, drugo ime				
Brgule	39	3	3	rudnik željeza
Kojsina	39	5	-	
Kokoščić	29	9	4	
Komari	10	1	1	
Kralup	114	26	2	
Krastavica	14	-	-	čiftlik
Kreševo	42	12	117	rudnik i trg

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
	kuća	neož	kuća	
1	2	3	4	5
Krtovine	11	5	3	
Krstijan	2	2	-	mezra u selu Gomionici
Kučići	8	1	-	
Likosina	10	1	-	
Lisovo	34	12	3	
Loznica	16	5	2	
Loznik	20	6	-	
Lužnica	11	4	-	
Ljetovik	24	16	-	
Lješevo	44	13	-	
Malešić s druge strane				
(vjerojatno rijeke)	65	13	4	
Malešići prijeko	13	1	-	
Mali Javri	13	2	-	
Mala Goduša	31	7	2	
Miloraž	146	29	-	
Međuričje	58	12	2	
Mir	24	10	3	
Mokra Noga	40	9	22	
Mokrine	35	12	-	
Monari	52	6	-	
Moštre	26	3	-	
Mratinići	71	24	-	
Obojak	5	2	12	
Orah	8	1	-	
Orahovo	77	26	5	
Ostružnica	29	9	33	rudnik željeza
Papratni Dol	12	-	-	
Prijavučevina	16	2	-	
Palež	72	10	1	
Poljanica	40	8	6	
Podlaz	60	27	-	
Podvince	20	8	1	
Podastinje	43	24	21	
Poričani	39	1	-	
Pridol	10	14	16	
Prokos	39	8	-	
Proroković	9	4	-	

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
	kuća	neož	kuća	
1	2	3	4	5
Radonjić	18	4	-	
Radovlja	119	41	11	
Rakova Noga	12	-	-	
Radoševo	80	12	2	rudnik željeza
Radilovići	3	-	11	
Rotilj	38	6	-	
Sebežić	63	5	-	rudnik željeza
Gradina i Gornja				
Gradina	26	1	-	
Stršika	18	4	-	
Seoča	46	5	-	
Sibinovo	8	1	-	
Smrčica	23	3	1	
Smrekova Gorica	52	11	-	
Srhinje	29	7	2	
Stolica?	-	-	-	
Stup	15	1	1	čiftlik
Stomorina	31	6	-	
Straževo	30	11	-	
Svinjarevo	32	13	1	
Šošnje	26	6	-	ovo selo ima četiri
Šitovo	159	48	19	mahale
Toplica	62	25	1	
Trnovica	51	18	4	
Tulica	40	12	-	
Tušnić	50	9	4	
Upovac, drugo ime				
Stančić	4	1	1	
Uvorić	37	7	-	
Vardište	11	4	1	
Vidosalić	7	-	1	
Visoko	649	29	52	
Vojsalić	28	5	-	
Vareš	10	4	101	rudnik željeza
Vodovađe	18	5	2	
Vratnica?	24	8	-	
Vranjak	22	3	-	
Očehnić	9	4	-	mezra

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
1	kuća	neož	kuća	5
	2	3	4	
Višnjica sa mezrom				
Krstijan	52	7	-	
Zagorica	26	5	-	
Zapišani Lug	103	21	3	
Zabrana	6	3	-	
Zbilje	3	-	3	
Zimča	40	3	-	
Žeželjevo	54	12	-	
Žrvanj	10	3	-	
Žuželj	19	10	-	
Ukupno:	5.087		718	

TABELA VIII

Naselja visočke nahije prema podacima iz popisa 1604. godine

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
1	kuća	neož	kuća	5
	2	3	4	
Ban Vrh				U naselju su eviden. 3 zemina, dok o stanov. nema evidencije
Botunje	28	3	-	
Bila Voda	20	2	-	
Biskupići	13	1	-	
Bohorina	31	5	1	
Boljković	8	1	-	
Borina Gorica	44	7	-	
Bisilj	21	3	-	
Brezovik	18	5	-	
Brestovska	60	5	-	
Brusna	16	-	-	
Buča	10	-	1	
Bukovica	63	2	-	
Bukovik	6	-	-	

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
	kuća	neož	kuća	
1	2	3	4	5
Bunište (ili Ponešine)	10	1	-	
Busovača	41	8	-	
Crkvenjak	-	-	-	hali ez rajet (nema raje)- čiflik
Crnići	56	7	-	
Ćatići	71	6	-	
Čemernica	22	8	-	
Čemernica Donja	17	6	1	
Čremošnik	31	6	2	
Čunište	34	7	-	
Čiflik Mehmeda s. Karađoza	5	4	-	
Čiflik Jusufa i Ismaila	9	3	-	ovaj čiflik poznat je po imenu Vranjalu
Gomionica	66	5	-	
Gojakovac	6	-	-	
Gornja Skradna	3	3	-	
Gračanica	56	4	-	ovo selo upisano je dva dva puta: 203/186, 203/169
Grajani	29	1	-	
Glavičina	46	8	-	
Gorani	23	4	-	
Gradina	15	6	-	
Gvoždani	57	1	4	
Grđevac	64	16	-	
Daštanska	65	9	12	rudnik željeza
Dobrinja	36	-	-	
Donji Kovač	5	-	-	
Donje Rovine (Ravne)	31	2	-	
Dolac, drugo ime				
Višnjica	19	-	-	
Dragošnica	1	-	3	
Dreževica	5	-	11	
Draževići	10	1	-	
Duhri	34	1	-	
Dusina	19	6	2	
Fojnica	36	7	108	Rudnik i trg
Hotigošće	50	4	-	

Naziv naselja	Muslimani kuća	neož 3	Kršćani kuća 4	Primjedba
1	2	3	4	5
Homolje	74	8	-	
Čiftlik	9	3	-	u blizini Homolja čiftlik pozat pod imenom Mursel Fakih
Hrast	3		4	
Hrčezi	31	1	-	
Kojsina	21	2	-	
Komari	-	-	-	hali ez raijet
Kokošćić	26	-	1	
Kralupi sa krstjanskim zemljištem	130	16	-	
Kreševo	45	8	69	
Krastavica	6	-	-	
Krstjan	4	3	-	mezra u selu Gomionici
Krtovine	11	-	-	
Kučevice	-	-	-	upisano kao čiftlik
Lisovac	1	-	-	
Lisovo	30	-	-	
Loznica	22	-	-	
Loznik	26	2	-	
Lužnica	21	-	-	
Ljetovik	20	4	-	
Lješevo	72	5	-	
Ljeskovina	9	2	-	
Javri, drugo ime				
Brgule	53	5	2	rudnik željeza
Jelaška der Kamensko	-	-	32	
Mala Goduša	39	6	-	
Mali Javri	13	13	-	
Malešići				
(sa druge strane)	55	4	-	
Malešići	10	-	-	
Međuričje	48	5	-	
Milodraž	151	12	21	
Mir	-	-	-	Nema rajinskog stanovniš. (hali ez raijet)- pretvoreno u čiftlik
Monari	4	-	-	
Mokronozi	46	4	-	
Mokra Noga	49	8	15	

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
	kuća	neož	kuća	
1	2	3	4	5
Moštre	37	2	-	
Mratinići	72	11	-	
Obojak	10	1	18	
Očehnići	15	5	-	
Orah	10	-	-	
Orahovo	73	9	-	
Ostrilja	4	1	-	mezra
Ostružnica	45	5	36	rudnik željeza
Palež	88	4	-	
Proroković?	14	5	-	
Papratni Dol	13	1	-	
Podlaz	66	7	-	
Pijavčevina?	12	2	-	
Podastinje	81	8	3	
Podvince	31	10	-	
Poljanica	14	2	4	
Poričani	34	-	-	
Pridol	125	23	3	
Prokos	50	15	-	
Radilovići	5	-	11	
Radonjić	25	8	-	
Radovlja	167	33	1	
Rakova Noga	15	1	-	
Radoševo	103	6	1	rudnik željeza
Rotilj	36	-	-	
Sebežić	63	6	13	rudnik željeza
Seoča	42	-	-	
Sibinovo	10	-	-	
Smrekova Gorica	58	6	-	
Skradna	15	6	-	
Smrčica	23	2	-	
Srbinje	37	5	-	
Stup	19	2	-	
Stomorine, drugo ime				
Podlaža	30	2	-	
Striževo	25	2	2	
Svinjarevo	27	4	-	

Naziv naselja	Muslimani		Kršćani	Primjedba
	kuća	neož.	kuća	
1	2	3	4	5
Srškina?	15	2	-	
Šošnje	31	5	-	
Šitovo	150	19	1	
Toplica	50	5	-	
Trnovica	49	3	5	
Tulica	25	3	-	
Tušnić	62	5	3	
Upovac, drugo ime				
Stančić	3	-	-	
Uvorići	34	2	-	
Vardište	19	5	-	
Vareš	10	-	149	rudnik željeza
Velika Goduša	40	3	21	
Vidosalići	10	-	-	
Višnjica sa mezrom				
Krstjan	60	3	-	
Vodovađe	17	-	3	
Vojsalići	25	2	-	
Vratnica	33	4	-	
Vranjak	15	-	-	može se čitati Vratijak
Zabarje	5	-	-	
Zagorica	21	3	-	
Zapišani Lug	101	18	-	
Zbilje	3	-	4	
Zimča	34	8	-	
Živoželj	10	1	-	
Žeželjevo	40	13	-	
Žrvanj	8	-	-	
?	30	2	-	ne može se pročitati
?	12	1	1	ne može se pročitati
Ukupno:	5.027		576	

TABELA IX

Tabelarni pregled vojnučke rezerve po mjestima i godinama u 15. stoljeću

MJESTO	Godina	Kršćani		Muslimani	
		neoženjenih kuća	neoženjenih kuća	neoženjenih kuća	neoženjenih kuća
Blaže	1485.	-	-	-	-
Borika		7	-	-	-
Božičković		6	-	-	-
Budoželj		8	2	1	-
Crna Rika		28	1	4	-
Donja Gora		10	1	1	-
Daštanska		4	-	-	-
Dokuma?		6	1	-	-
Grajani		2	-	-	-
Grđevac		1	-	-	-
Gračanica		4	1	1	-
Gornja Čemernica		1	-	1	-
Gojakovac		1	-	1	-
Ivančić		6	-	-	-
Izbod		3	-	-	-
Hrast		3	-	-	-
Kadarić		2	2	-	-
Kozić		3	1	-	-
Kamenica		3	-	-	-
Kralupi		4	1	-	-
Luka		4	-	1	1
Goni Laz		5	-	-	-
Lisovo		16	4	-	-
Lisovik		7	2	4	-
Črešnica (Trešnjica)		9	-	-	-
Čremošnjak (Tramošnjak)		6	1	-	-
Misoča		28	-	4	9
Mrakovo		13	1	3	3
Mokra Noga		13	-	2	-
Orahovo		13	1	3	3
Poljanica		21	2	-	-
Podraža		6	2	-	-
Radovlja	1485.	6	1	-	-
Selce		4	-	-	-
Sebinje		1	-	-	-

MJESTO	Godina	Kršćani		Muslimani	
		neoženjenih kuća		neoženjenih kuća	
Sladovina		2	-	-	-
Smrčanica		3	-	-	-
Sovrle		3	-	-	-
Straževo		2	-	2	-
Trnovica		12	2	2	1
Trnovac		1	-	-	-
Tušnjić		7	-	-	-
Vidotina		20	-	9	5
Vojsalić		6	-	-	-
Uvorić		3	-	-	-
Zbilje		3	1	1	-
Božičković	1489.	6	-	1	-
Crna Rika		22	5	5	-
Čimrančić		9	-	1	1
Čunište		3	2	1	-
Daštanska		4	-	-	-
Duboki Potok		1	-	-	-
Goni Laz		5	-	-	-
Grabik		3	1	4	2
Izbod		7	-	1	2
Kozić		4	-	-	-
Koporšić		5	4	6	-
Lisovik		9	1	-	-
Ljetovik		1	1	-	-
Mir		10	-	1	1
Mratinje		7	-	5	-
Orahovo		12	-	4	2
Podraža		9	3	-	-
Poljanica		24	-	-	-
Radovlja		5	1	-	-
Selce		3	2	1	-
Sovrle		3	-	-	-
Trnovica		12	-	4	2
Vojsalić		6	-	-	-

TABELA X

Tabelarni pregled vojnuka u visočkoj nahiji tokom 16. i početkom 17. stoljeća

MJESTO	Godina	Kršćani		Muslimani	
		domaćinstava	zavajd	domaćinstava	korezidenti
Budoželj	1528.	1	-	3	-
Čremošnjik		2	-	3	2
Draževići		-	-	2	-
Javri		9	-	4	4
Kralup		-	-	8	5
Mokra Noga		4	-	-	-
Podastinje		26	-	1	-
Podvince		-	-	3	-
Radovlja		9	2	1	6
Stančić		1	-	-	6
Straževo		3	-	-	1
Srhinje		-	-	2	-
Uvorić		1	-	4	2
Crnići		-	-	3	-
Javri	1540.	9	-	3	-
Kralup		-	-	12	3
Mokra Noga		3	-	-	-
Stančić		1	-	5	-
Gomionica	1570.	1	-	5	-
Javri		3	-	6	-
Kralup		-	-	11	2
Loznica		-	-	7	2
Mokra Noga		1	-	2	-
Mir		-	-	1	-
Podlaz		-	-	3	-
Podvince		-	-	3	1
Podastinje		18	-	14	13
Radovlja		5	-	6	-
Podraža		-	-	6	4
Smrčnica		-	-	4	-
Srhinje		-	-	3	-
Trnovica		2	-	3	-
Tušnjić		2	-	-	-
Uvorić		-	-	7	-
Zbilje		2	-	-	-

MJESTO	Godina	Kršćani		Muslimani	
		domaćinstava	zavaid	domaćinstava	korezidenti
Čremošnjik	1604.	2	-	5	-
Gomionica		-	-	5	-
Javri		2	-	7	-
Kralup		-	-	12	1
Loznica		-	-	10	-
Mokra Noga		-	-	3	-
Podastinje		2	-	30	3
Podvince		-	-	3	-
Podlaz		-	-	4	-
Smrčnica		-	-	4	-
Straževo		-	-	3	-
Radovlja	1604	-	-	4	-
Trnovica		-	-	3	-
Tušnjić		2	-	1	-
Uvorić		-	-	5	-

TABELA XI

Tabelarni pregled broja akindžija po mjestu i godinama u visočkoj nahiji u 16. i 17. stoljeću

MJESTO	Godina	Muslimani		Kršćani	
		domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni
Bila Voda	1528.	5	2	-	-
Biskupići		1	-	-	-
Borina Gorica		4	-	-	-
Čremošnjik		2	-	-	-
Čatići		5	-	-	-
Donje Ravne		2	4	-	-
Dobrinja		2	1	-	-
Draževići		1	-	-	-
Goduša Velika		2	1	-	-
Grajani		1	1	-	-
Javri		1	-	-	-
Mali Javri		1	-	-	-

MJESTO	Godina	Muslimani		Kršćani	
		domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni
Kralup		3	-	-	-
Lugošte (Lokvište)		1	-	-	-
Moštre		7	-	-	-
Mokra Noga		3	1	-	-
Mokrine		1	-	-	-
Palež		4	-	-	-
Poljanica		2	3	-	-
Podastinje		3	2	-	-
Podvince		2	1	-	-
Rotilj		1	1	-	-
Radovlja		6	-	-	-
Radonjić		1	-	-	-
Srhinje		3	-	-	-
Šošnje		1	-	-	-
Tušnjić		2	1	-	-
Donje polje		2	2	-	-
Vijesolić		2	-	-	-
Vardište		1	-	-	-
Žeželjevo		2	1	-	-
Javri	1540	1	-	1	-
Kralup		2	-	1	-
Mokra Noga		4	-	3	-
Palež		3	-	3	-
Poljanica		-	-	1	-
Podraža		2	-	1	-
Toplik		5	-	1	-
Žeželjevo		3	-	1	-
Visoko		3	-	1	-
Moštre		6	-	-	-
Bila Voda	1570	2	-	-	-
Biskupići		2	-	-	-
Borina Gorica		4	-	-	-
Brestovska		1	-	-	-
Čatići		6	-	-	-
Čremošnjik		2	-	-	-
Duhri		6	3	-	-
Dobrinja		3	1	-	-
Donje Ravne		4	1	-	-
Gračanica	1570	6	1	-	-

MJESTO	Godina	Muslimani		Kršćani	
		domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni	domaćinst. neoženjeni
Grajani		3	1	-	-
Goduša Velika		3	-	-	-
Gomionica		9	1	-	-
Jevri		1	-	-	-
Kralupi		4	-	-	-
Loznica		3	3	-	-
Loznik		10	2	-	-
Likosina		1	-	-	-
Lješevo		9	1	-	-
Malšići		4	1	-	-
Moštre		1	-	-	-
Monari?		8	-	-	-
Mali Jevri		1	-	-	-
Mokrine		2	1	-	-
Mokra Noga		7	3	-	-
Mir		1	1	-	-
Mala Goduša ?		7	1	-	-
Orahovo		5	-	-	-
Podlaz ?		5	-	-	-
Porječani		9	-	-	-
Podvince		2	1	-	-
Podastinje		5	4	-	-
Palež		5	-	-	-
Poljanica		1	-	-	-
Radonjić		2	-	-	-
Radovlja		10	5	-	-
Rotilj		1	1	-	-
Sutomorina		3	-	-	-
Sršika?		3	-	-	-
Smrekova Gorica		6	-	-	-
Srhinje		5	1	-	-
Šošnje		2	-	-	-
Toplica		8	1	-	-
Trnovica		7	2	-	-
Tušnjić		4	-	-	-
Zimča		6	-	-	-
Zagorica		3	-	-	-
Zapišani Lug		7	3	-	-
Zbilje		2	-	-	-

MJESTO	Godina	Muslimani		Kršćani	
		domaćinst.	neoženjeni	domaćinst.	neoženjeni
Žeželjevo		4	-	-	-
Žrvanj		2	-	-	-
Blaže	1604	6	1	-	-
Bila Voda		2	-	-	-
Borina Gorica		7	1	-	-
Brestovska		1	-	-	-
Čatići		9	2	-	-
Čremošnjik		3	-	-	-
Biskupići		2	-	-	-
Dobrinja		7	-	-	-
Donje Ravne		3	-	-	-
Goduša		7	-	-	-
Gomionica	1604	7	1	-	-
Grajani		5	-	-	-
Gračanica		5	-	-	-
Javri		1	-	-	-
Kralupi		4	-	-	-
Loznica		5	-	-	-
Loznik		3	-	-	-
Likosina		1	-	-	-
Lješevo		8	1	-	-
Malešić (Malšić)		4	-	-	-
Mokronozi		7	-	-	-
Mali Javri		2	-	-	-
Moštre		10	1	-	-
Mokra Noga		2	-	-	-
Orahovo		1	-	-	-
Podlaz		5	-	-	-
Poljanica		1	-	-	-
Podraža		3	-	-	-
Porječani		11	-	-	-
Podastinje		4	-	-	-
Radovlja		17	10	-	-
Rotilj		2	-	-	-
Smrekova Gorica		5	-	-	-
Srhinje		11	-	-	-
Srškina		2	-	-	-
Šošnje		2	-	-	-
Toplica		2	-	-	-

MJESTO	Godina	Muslimani		Kršćani	
		domaćinst.	neoženjeni	domaćinst.	neoženjeni
Trnovica		9	-	1/2 zemina	-
Tušnjić		4	1	-	-
Vijasolić		2	-	-	-
Vardište		1	-	-	-
Velika Goduša		3	-	-	-
Zagorica		1	-	-	-
Zapišani Lug		7	-	-	-
Zimča		4	-	-	-
Žeželjevo		3	-	-	-
Žrvanj		2	-	-	-

Demografsko kretanje stanovništva u visočkoj nahiji od 1468. do 1604. godine

Godina	Broj naselja	Muslimanskih kuća	u%	Kršćanskih kuća	u%	Ukupno
1486/9	56	-	-	859	100%	859
1485	161	291	11%	2.771	89%	3.062
1489	153	559	18%	2.572	82%	3.131
1516	117	1.622	43%	2.179	57%	3.801
1528/30	100	1.829	57%	1.366	43%	3.205
1540/42	122	3.159	70%	1.331	30%	4.490
1570	139	5.087	88%	718	12%	5.805
1604	145	5.027	90%	576	10%	5.603

Demografsko kretanje stanovništva u gradskim naseljima visočke nahije od 1468. do 1604. godine

Godina	Muslimansko stanovništvo						Krišćansko stanovništvo					
	Visoko		Fojnica		Kreševo		Visoko		Fojnica		Kreševo	
1468	-	-	-	-	-	-	220	100%	329	100%	299	100%
1485	7	3%	7	3%	9	3%	232	97%	262	97%	290	97%
1489	11	5%	6	3%	-	-	212	95%	218	97%	275	-
1516	97	38%	12	6%	20	9%	161	62%	198	94%	203	91%
1528	89	60%	9	5%	37	16%	60	40%	180	95%	201	84%
1540	198	78%	16	13%	39	17%	56	22%	104	87%	185	83%
1570	649	93%	40	25%	37	24%	52	7%	118	75%	117	76%
1604	280	91%	36	25%	45	39%	29	9%	108	75%	69	61%

DEMOGRAFSKO KRETANJE, SOCIJALNI I KONFESIONALNI SASTAV
STANOVNIŠTVA U VIŠOČKOJ NAHII

R e z i m e

U radu su saopšteni rezultati istraživanja demografskog kretanja, socijalnog i konfesionalnog sastava stanovništva Višoke nahije od vremena kada je ona ušla u sastav Osmanskog Sultanata do početka 17. stoljeća. Teritorijalni opseg ove oblasti podlijebao je stalnim promjenama, a početkom 17. stoljeća obuhvatao je prostor nekoliko današnjih opština, ili njihovih dijelova: Visokog, Fojnice, Kreševa, Busovače, Kiseljaka, Vareša, Breze i Ilijaša, tj. centralnih dijelova Kraljeve oblasti, odnosno srednjovjekovne bosanske države.

Demografska panorama ove oblasti u drugoj polovini 15. stoljeća ukazuje na sukobe Bosanaca i Mađara, na vjerske sukobe u Kraljevoj oblasti i prije uspostave osmanske vlasti, na sukobe kralja i vlastele i napokon na sukobe Bosanaca i osmanske vojske.

Stabilizacija osmanske vlasti na ovom prostoru i udaljavanje ratišta uslovljali su povoljnije ekonomske uslove i odnose što je rezultiralo porastom stanovništva.

U naznačenom vremenskom periodu migracije su bile intenzivne. Osmanska država nije kočila doseljenje seoskog stanovništva u gradove, pod uslovom da su izmirivali feudalnu rentu na područnim timarima i državne prihode. Ta opterećenja bila su neznatna u odnosu na prednosti koje je donosio život u gradu, pa se taj proces stalno odvijao i davao impuls gradskoj privredi.

Izneseni kvantitativni podaci govore da se stanovništvo ove regije kretalo progresivnom linijom, uz sve negativne činioce koji su ga pratili: ratovi, bolesti, elementarne nepogode.

Stanovnici Višoke nahije živjeli su u gradskim i seoskim naseljima, a njihov društveni i materijalni položaj bio je uslovljen mjestom i ulogom u osmanskoj društvenoj hijerarhiji. U konfesionalnom pogledu ovu zajednicu činili su pripadnici islamske i kršćanske konfesije. Pripadnici islamske konfesije činili su heterogenu zajednicu sastavljenu od različitih slojeva. Najpovoljniji položaj imali su pripadnici feudalne klase koji su se izdržavali od različitih oblika rente, bilo da su uživali timar, ili platu. I pripadnici vjerske inteligencije uživali su privilegiran status zbog svoje uloge i mjesta u postojećoj društvenoj strukturi. Znatan dio gradskog muslimanskog stanovništva činio je zanatlijski sloj. Njihova brojna zastupljenost kretala se u ovisnosti od stepena gradskog razvoja. U gradu su živjeli i pripadnici oslobođenih robova, regrutirani na različite načine, uglavnom ratnim sukobljavanjima. Oslobođeni robovi mogli su doseći visoke položaje u osmanskom društvenom sistemu.

Određene kategorije kršćanskog stanovništva uživale su povlašten položaj: gradski knez, druge ugledne kršćanske ličnosti, sveštena lica.

Stanovnici seoskih naselja bez obzira na konfesionalnu pripadnost imali su rajinski status i svoje obaveze prema feudalnoj klasi i državi ispunjavali u skladu sa šerijatom i kanunom. Država je angažirala određene kategorije seoskog stanovništva za razne potrebe, a za izvršenje usluga oslobađala ih određenih poreza i drugih obaveza. Time je vršena socijalna diferencijacija seoskog stanovništva visočke nahije.

Srednjovjekovna Bosna prije uspostave osmanske vlasti imala je svoju religijsku individualnost koja je bila bitan činilac društveno-politikog života i njenog društveno-političkog individualiteta. Bosanci su svoju vjersku zajednicu nazivali " Crkva bosanska" . Negativan stav i odnos koji su katolička i pravoslavna crkva imale prema religijskom određenju Bosanaca i imenovale ga herezom izvirali su iz njihove želje da Bosnu politički, ekonomski i kulturno potčine. Slijedom historijskih okolnosti vjersko stanje u Bosni biva u velikoj mjeri ovisno o političkim prilikama. Bosanski kraljevi i dio vlastele napuštali su svoju vjeru i prihvatili katoličanstvo. Uspostavom osmanske vlasti dolazi do novih konfesionalnih promjena. Autohtono stanovništvo prihvatilo je islam i tekovine islamske civilizacije, što je dovelo do pojave da je muslimansko stanovništvo do kraja 16. stoljeća činilo apsolutnu većinu u ovoj nahiji.

Prihvatanje islama posljedica je određenih političkih, društvenih i ekonomskih prilika u Bosni koje su prethodile osmanskoj vlasti, kao i odnosa nove vlasti prema podanicima. Osmanska država priznavala je sve monoteističke religije i uz uslov lojalnosti svim podanicima garantirala slobodu vjeroispovijesti, pravnu i imovinsku zaštitu. Primijenjena politika nove vlasti, izražavana prihvatanjem zatečenih institucija i klasnog statusa kršćanskog plemstva djelovali su pozitivno na prihvatanje osmanske države i islama kao sastavnog elementa njenog establišmenta. Ekonomski kolaps koji je prethodio novoj vlasti najjače je osjećao seljak. Osmanska država ukinula je kmetstvo i garantirala ekonomsku sigurnost. Svi navedeni elementi djelovali su pozitivno na svijest pojedinaca koji su dobrovoljno prihvatili islam i islamsku civilizaciju. Do početka 17. stoljeća, muslimansko stanovništvo u seoskim naseljima Visočke nahije činilo je 90%, u gradu Visokom 91%, u Fojnici 25%, a u Kreševu 39%. Potrebno je naglasiti da su konstitutivni elemenat Bosanaca muslimana činili autohtoni pripadnici bosanskog bića. To bosansko biće asimiliralo je sve ekstrakte civilizacija koje su činile njegov životni ambijent. Historijski hod kroz različite civilizacije stvarao je historijski realitet bitka Bosanaca muslimana sa svim njihovim osobenostima i sličnostima sa drugim Bosancima čiji je životni ambijent činila kršćanska civilizacija.

DEMOGRAPHIC MOVEMENTS, SOCIAL AND CONFESSIONAL STRUCTURE OF
THE POPULATION IN NAHIYA VISOKO

S u m m a r y

Present paper presents the results of the researches concerning demographic movements, social and confessional structure of the population in Nahiya Visoko from the period when this Nahiya was included in Ottoman Sultanate until the beginning of the 17th century. Territorial scope of this region (nahiya) was constantly changing. In the beginning of the 17th century it encompassed few of today's communes, or parts of them: Visoko, Fojnica, Kreševo, Busovača, Kiseljak, Vareš, Breza and Ilijaš, i. e. central part of King's territory - Medieval Bosnian State.

Demographic review on this region in the second half of the 16th century revealed the conflicts between Bosnians and Hungarians, religious conflicts in King's region even before the Ottoman rule was established, conflicts between the King and his feudals and finally, conflicts between Bosnians and Ottoman army.

Stabilization of Ottoman rule in this region as well as moving the battlefield away from this region, caused better economic conditions, the result of which was the increase of population.

Migrations intensified in the mentioned period of time. Ottoman State did not prevent migrations of rural population into towns on condition that they had payed feudal rent for their estates, and all the necessary state taxes. Those incomes were insignificant in comparison with all the privileges that life in the city could offer, so that the migration process was constantly going on giving the significant impulse to the city's economy.

Quantitative data presented here showed that the population of this region was moving ahead on the scale of progress inspite of all the negative factors, like wars, deseases, natural disasters.

Inhabitants of Nahiya Visoko lived in urban and rural settlements, and their social and material position was related to the position and role which they were playing in Ottoman social hierarchy. As for the religious structure, this community was composed of members of Islamic and Christian religion. Members of Islamic religion made heterogeneous community composed of different social layers. The best position had the members of feudal class who lived on different kinds of rent, either timar (estate) or salary they had. Religious intelligence also had status of privilege thanks to their role and position in the existing social structure. Significant number of urban Muslim population were craftsmen. Their number depended on the grade of urban development. Freed slaves also lived in the city. They had been slaved for different reasons, but mainly during the wars. Freed slaves could reach high position in Ottoman so-

cial system.

Some categories of Christian population also had privileged status, like the duke of the city, other prominent Christians, clergymen. Inhabitants of rural settlements were treated like "raya", no matter their religion, and they were obliged to fulfill their obligations towards the feudal class according to *kanun* (law) and *sheria* (Islamic) law. Certain categories of village inhabitants were often engaged in fulfilling different needs of the State, and in exchange for their favours they were freed of taxes and other obligations. By way of this, social differentiation was made among the inhabitants of Nahiya Visoko.

Before the establishment of Ottoman rule Medieval Bosnia had possessed its own religious individuality which had been the important factor of its socio-political life as well as of its socio-political individuality. Bosnians called their religious community by "Bosnian Church". Catholic and Orthodox churches proclaimed this religious choice of Bosnians by heresy. This negative attitude came from their aspirations to subjugate Bosnia politically, economically and culturally. Historical circumstances made the religious situation in Bosnia to a great extent dependent on the political conditions. Kings of Bosnia and a part of feudals left their religion and accepted Catholicism. After the establishment of Ottoman rule, new religious changes started. Native population accepted Islam and the heritage of Islamic civilization. The result of this was that Islamic population in this Nahiya constituted the absolute majority till the end of the 16th century.

The acceptance of Islam was a consequence of certain political, social and economic conditions existing before the establishment of Ottoman rule, as well as of the relations of new government towards its subjects. Ottoman State accepted all the monotheistic religions and guaranteed to all its subjects freedom of religion and legal and material protection on condition that they were loyal to the State. Such policy of the new government, realised through the acceptance of the existing institutions and social position of Christian aristocracy, resulted with their acceptance of Ottoman State and the Islamic religion as its inseparable part. Economic disaster which proceeded the establishment of new authority, mostly affected the peasants. Ottoman State abolished serfdom and guaranteed material safety. All the elements mentioned above had a positive influence on the conscience of individuals who voluntarily accepted Islam and Islamic civilization. Until the beginning of the 17th century Islamic population in rural settlements of Nahiya Visoko made 90%, in the city Visoko itself 91%, in Fojnica 25% and in Kreševo 39%. It is necessary to emphasize that the constitutive element of Bosnian Moslems was autochthonous population with Bosnian entity. Bosnian entity assimilated parts of all the civilizations which had been influenced on its life. Influence of various civilizations realized through long history, formed the essence of Bosnian Moslems with all its specific characteristics and similarities with the rest of Bosnians whose milieu of life was influenced by Christian civilization.